

A CIVILIZÁCIÓ ÉS A FRANCIÁK

ÉLMÉNYEIM ES TAPASZTALATAIM
FRANCIAORSZÁGI TARTÓZKODÁSOM ÉS
INTERNÁLÁSOMBÓL

ÍRTA

PETROVITS MIHÁLY

BUDAPEST
A SZERZŐ KIADÁSA
1920

*Fordítás es utánnyomás joga
minden országban fentartva.*

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság
törlése.

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság
törlése.

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság
törlése.

A francia kultúra valódi képe.

Az utóbbi ötven esztendő alatt nemcsak a régi államokban és nemzeteknél mutatkozott óriási kulturális fellendülés és előhaladás, de a kultúra kezdett átszivárogni még Ázsiának és Afrikának a legelmaradottabb népeihez is. Van azonban Európának egy nemzete, amely ezzel az általános előhaladással lépést nem tartott.”

Ez a nemzet a hajdani «grande nation», a francia nemzet.

Nincsen Franciaországnak egyetlen közintézménye sem, a hol ez a visszafejlődés konstatálható ne lenne. A kulturális elmaradottság és a visszafejlődés látható nemcsak a francia vidéki városokban és a tartományokban, de magában Parisban, a «ville lumière»-ben is.

A mennyire egy cikk keretében lehetséges, tegyük vizsgálat tárgyává főleg a legfontosabb állami és társadalmi közintézményeket.

Ha belépünk akár Parisban, akár a vidéken egy francia iskolába, legyen az elemi, közép- vagy felsőiskola, rögtön szemünkbe tűnik annak a legprimitívebb berendezése és felszerelése úgy oktatási, mint közegészségügyi szempontból. Ha társalgásba elegyedünk egy francia tanulóval, akinek már megvan a baccalauréat-ja (megfelel a mi érettségi bizonyítványunknak), meglep bennünket annak a teljes tájékozatlansága, mondhatni *tudatlansága* nemcsak a külföldi, de a francia dolgokban is. Sem történelmi, sem földrajzi, sem irodalmi témákról nem tudunk vele társalogni. Pedig Franciaországban nem sok tanuló szerzi meg a baccalaureátust;

szinte eseményszámba megy, ha valaki tanulmányában eddig eljut s annak a neve, a ki erre a bizonyítványra szert tett, a francia lapokban ki van nyomtatva.

A francia professzorok semmivel sem különbek a tanítványaiknál. Tanításaikban semmiféle módszer nincsen,

Ha valaki meg fogja kockáztatni egy francia tanár előtt azt a kérdést, hogy valamelyik szónál miért kell egyszer «de la» helyett «de»-t használni, az bizonyosan azt a választ fogja kapni, hogy helyesen alkalmazta a «de la» helyett a «de»-t, de hogy miért, azt megmondani nem tudja.

Nézzük mostan Franciaországnak a közegészségügyi intézményeit. Úgy Parisnak, mint a vidéknek a kórházai a *legelhanyagoltabb állapotban vannak*. Ódon, rozoga és piszkos épületek, mondhatni valóságos járványfészkek ezek a kórházak, ahova a modern orvosi tudomány nem igen hatolt még be. A lakosságnak a legszegényebb része is irtózik a kórházban való gyógykezeltetéstől. A francia orvosok a betegekkel szemben a leglelkiismeretlenebbek; a konzultálásokért a hatalmas díjakat örömmel zsebre teszik, de munkájukban a legcsekélyebb tanulni vagy kutatni vágyást még nagyítóüveggel sem lehet felfedezni. Hogy a német orvosi tudomány milyen hatalmas fölényrel rendelkezik a francia orvosi tudomány felett, világosan kiténik abból, hogy a franciák a háborúban betegség miatt háromszorannyi katonát vesztek el, mint a németek.

A francia fürdő- és gyógyhelyek berendezése egészségügyi tekintetéből csaknem egyenlő a nullával. A vidéki városokban elvétve lehet olyan lakásokat találni, ahol fürdőszoba is van. *A városok közül csak egy-kettő van csatornázva.* Dél-Franciaországnak egyik legszebb, csaknem 100,000 lelket számláló városában, Nimesben *szenny csatornák még ma sincsenek*. Számtalan vidéki várost lehet találni ötemeletes házakkal, de — mellékhelyiségek nélkül.

Az egyes városoknak a vágóhidjai, a vásárcsarnokai annyira piszkosak és kezdetleges felszerelésűek, hogy azoknak a megtekintése után a szemlélőnek az étvágya alaposan

elmegey. Ha valaki véleményt akar szerezni, vagy pedig ítéletet mondani a francia közegészségügyi intézményekről, ne tegyen egyebet, minthogy szemlélje meg Franciaországnak a legmodernebb kórházát, vagy pedig vásárcsarnokát. Hasonlítsa össze ezzel szemben nálunk az alig 20,000 lelket számláló Békés-Gyulának a közkórházát, vagy a budapesti vásárcsarnokot, rögtön észre fogja venni az óriási különbséget és magyar nemzeti öntudata fel fog ébredni annak láttára, hogy nem vagyunk mi annyira Keleten, mint ahogy azt nemcsak ellenségeink állítják, de sok magyar is hirdeti.

A francia kultúrának a visszafejlődése főleg *az építkezésekben* nyilvánul meg. Közvetlenül a háború kitörése előtt Franciaországban számtalan házat építettek 2 méter 30 centiméter magas szobákkal, még pedig a városokban. Az épületeknek a falai annyira vékonyak, hogy egyik szobából a másikba mindent át lehet hallani. Parisban még hat évvel ezelőtt építettek hatemeletes épületeket lift nélkül. Az építkezésben, az utcarendezésben semmiféle rendszer nincsen. Vannak ugyan egyes hatósági rendszabályok az építkezésre nézve, de mindenki azt csinálja, amit jónak talál.

Tudják már a franciák is, hogy fajuknak az elsatnyulását nagyban elősegítették az egészségtelen és homályos lakások, mondják is már néhányan maguk között, hogy Reimsnek, Saint-Quentinnek s egyéb városoknak a németek által történt lerombolása barbár eljárás volt ugyan, de másrészt itt volt az ideje, hogy ezektől az egészségtelen lakásoktól megszabaduljanak s hogy azok helyett a többi modern államok mintájára megfelelő épületeket emeljenek.

Ha most vizsgáljuk Franciaországnak a többi közintézményeit és berendezéseit, mint a vasutakat, a postát, a kikötőket, az igazságügyi és közigazgatási fogházakat, mindenütt a legteljesebb elmaradást tapasztaljuk. Amikor az amerikai hadvezetőség Bordeauxba megérkezett, a hadvezetőségnek minden egyes tagja meg volt lepve az ország elmaradottsága felett. Franciaország egyes közintézményeinek a javítása érdekében *az amerikai hadvezetőség két év alatt*

többet tett, mint a francia kormányok és a francia nép négyven év folyamán. '.

Ez a kulturális elmaradás és visszafejlődés nemcsak a közintézményeknél, hanem az egyeseknél is észlelhető. Egy francia ügyvéd, volt államügyész kérdezte tőlem, hogy beszél-e *osztrákul*? Számtalan hasonló esetet lehet felhozni a francia intellektuelek teljes tudatlanságáról. Amikor a Haború! kezdetén a francia nemzet veszélyben forgott, sokan remélték és mondták, hogy a francia géniusz valami rendkívülit fog alkotni.

A németek feltalálták 120 kilométer távolságra vivő ágyújukat, az angolok félelmes tanks-jaikat, az olaszok bámulatos tökélyig fejlesztették Caproni-jukat, de a francia géniusz egyáltalában semmi újat sem alkotott. Nemcsak katonai, tengerészeti, technikai vagy kémiai téren nem alkottak a franciák valami újat a háború alatt, de a hazafias irodalom, költészet és zene terén sem produkáltak valami rendkívülit. Az utóbbi időben a Franciaországban annyira népszerűvé vált «la Madelon» című katonai dal, zenei és irodalmi tekintetből teljesen értéktelen.

A magyarok közül talán sokan meg lesznek lepődve az itt leírtaktól. Nincsen ezen csodálkozni való, mert a magyarok nagy része a franciákat és Franciaországot főleg leírásokból, regényekből és elbeszélésekből ismeri, akik pedig Franciaországban jártak, főleg Parist és Nizzát ösmerik, s a francia életet a Café de la Paix-ben, a Montmartre-on, a Bois de Boulogne-ban s hasonló helyeken tanulmányozták. Kevesen törekedtek arra, hogy a franciaországi viszonyokat a vidéken is és alaposabban tanulmányozzák. Pedig egy kevés fáradtsággal „ők is könnyen rájöttek volna arra, hogy a mai franciát csak a *merkantilis szellem* hatja át s a kultúra iránt semmi érzéke sincsen. A bírói, tanári s egyéb állások után — amelyek a háború előtt átlagosan évi 3000 frankkal voltak dotálva —nem igen törték magukat, hanem szívesebben keresték fel a kereskedői pályát, ahol sokkal könnyebben ötször vagy tízszer annyit szerezhettek.

Ebben a körülményben leli a magyarázatát az, hogy

Franciaországban a tudósok, az orvosok, ügyvédek^ még a tudományt is csak anyagi kihasználás (exploitation) céljából ápolják s ez magyarázza meg, hogy a valamikor világhírű francia kultúra ma már megszűnt vezetni a világon.

A dicsekvő franciák.

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság
törlése.

A latin fajhoz tartozó népeket általánosságban jellemzi az, hogy szeretnek dicsekedni, de míg az olaszoknál van valami kedves és érdekes abban, hogy mi képen dicsekednek, addig a franciáknál a dicsekvés rendkívül szembeötlő és visszataszító.

A dicsekedni szeretés általános és közös vonása az egész francia népnek; Normandiában a paraszt, az iparos, a kereskedő, az úr, a férfi és a nő éppen úgy dicsekszik, mint Provansznak a népe. Beleoltják ezt a tulajdonságot a francia gyermekekbe már kiskorukban.

A háború alatt a franciák sok mindenről kénytelenek voltak lemondani, de eme faji tulajdonságukról nemcsak nem mondtak le, hanem azt a szélsőségekbe vitték.

Az, aki a háborús éveket Franciaországban élte át, akaratlanul is kénytelen volt tapasztalni, hogy a franciák a dicsekvésben a világbajnokságot megszerezték.

Arról, ami francia, — lett légyen bár a legselejtesebb, leghitványabb alkotás — soha másképpen nem beszéltek és nem írtak, mint «bámulatos», csodálatraméltó», «dicsőséges» stb.

Ennek az illusztrálására előadom a következőket.

A háború kitörése alkalmával a franciák rendkívül büszkék voltak az ő 75-ös kaliberű ágyújukra.

Dicsérték is azt boldog-boldogtalannak, de főleg a külföldieknek, amellet maguk között is eldicsekedtek, hogy milyen nagyszerű ágyúval rendelkeznek.

Főleg a háború első és második évében voltak a franciák elragadtatva az ő 75-ös ágyújuk által.

Dacára annak, hogy egyik vereség a másik után érte őket, bronzból, acélból vagy vasból művészi kivitelű miniatűr ágyúkat készítettek s azokat a kereskedéseknek a kirakataiban helyezték el.

Parisban, Lyonban, Bordeauxban, Marseilleban, Nizzában s a többi nagyobb városokban minden elegánsabb üzletnek a kirakatában ott voltak ezek a miniatűr ágyúk, mellettük a következő felírások valamelyikével:

Notre admirable 75
 « fameux 75
 « glorieux 75
 « victorieux 75
 « invincible 75
 « incomparable 75 stb.

(A mi bámulatos, famozus, dicsőséges, győzelmes, legyőzhetetlen, összehasonlíthatlan 75-ösünk) stb.

A félhivatalos «Le Temps»-tól kezdve valamennyi francia lap —beleértve a szocialista újságokat is — sohasem írt a 75-ös ágyúról anélkül, hogy az előbb felsorolt jelzők valamelyikét ne használta volna.

Nekem annyira feltűnt ez, hogy egy francia hölgyismerősömnek egy kiló csokoládé-bonbont ígértem minden általa nekem megküldött olyan cikk után, amelyben a 75-ös ágyúról írva valamelyik dicséző jelző elmaradt volna.

Hónapokon keresztül hiába kutatott egy ilyen cikk után, egyetlen egyet sem sikerült találnia.

A háború második évének a végén, amikor már volt gynéhány nehéz ágyúnk, akkor azután kezdtek elhallgatni a híres 75-ösökkel.

De nemcsak az ágyújukra voltak büszkék a franciák, nemcsak azokkal dicsekedtek, hanem az asszonyaikkal is.

Amikor a kormány, a parlament, vagy valamelyik hatóság hirdetményt bocsátott ki, vagy felhívást intézett a lakossághoz, rendszeren benne voltak a hirdetményben ezek a szavak, hogy «Nos femmes admirables».

Az újságok sem írtak másképp a francia nőkről, mint a mi csodálatraméltó asszonyaink.

Az elfogulatlan szemlélőknek, beleértve magukat a franciákat is észre kellett venni, hogy a francia asszonyoknak javarésze nem igen szolgált rá ezekre a hízog jelzőkre, mert a férfiak távollétében a házi és gazdasági teendőket elhanyagolták s ehelyett a szövetséges államok katonáinak a barátságát nagyon is feltűnő módon keresték.

Az asszonyaik mellett dicsérték a franciák, még pedig mértéken felül, a hadvezéreiket már akkor is, amikor egyik kudarc a másik után érte őket.

Megsokalták ezt a szocialista képviselők, akik a parlamentben erélyesen felszóltak az ellen, hogy a francia generálisok milyen könnyelműen és minden stratégiai cél nélkül áldozzák fel a katonáknak ezreit és ezreit, a miniszterek azonban mindig azzal válaszoltak, hogy meg kell bízni abban, amit az Ő csodálatraméltó vezetői (nos chefs admirables) cselekszenek.

Dicsékvés közben akaratlanul is észre kellett venni a franciáknak, hogy a németek őket minden tekintetben túlszárnyalták. Ezt azonban egy francia sem tudta elszívni s nemzeti szobáshoz képest dicséretekkel igyekeztek egymást és önmagukat megnyugtatni.

Amikor a «Deutschland» nevű német kereskedelmi bűvárhajó az első amerikai utat megtette, a franciák nem tudtak hova lenni a bámulattól. Már többen kiejtették a szájukon, hogy «Il faut reconnaître que les Allemands sont les gens extraordinaires» (el kell ösmerni, hogy a németek rendkívüli egyének).

A csodálkozás csak addig tartott, amíg az első meglepetésből fel nem ocsúdtak. Az első hír vétele után már 24 óra múlva mást sem lehetett hallani, minthogy az első bűvárhajót a franciák találták fel, a németek egyebet sem tettek, minthogy tökéletesítették a francia géniusznak a találmányát.

A bűvárhajóknál még nagyobb szomorúságot okozott a franciáknak az, amikor arról értesültek, hogy a németek

120 kilométer távolságból bombázzák Parist. Nem is annyira az fájt nekik, hogy a fővárosukat bombázzák, mint inkább az, hogy a német ész, a német technika ismét egy rendkívüli, egy olyan dolgot produkált, ami az egész világot bámulatba fogja ejteni.

Kezetben senkisésem akarta az újsághíreket valóknak elfogadni, mikor azonban a hírek valóknak bizonyultak, több francia kénytelen volt a határtalanul gyűlölt német fajnak a kiválóságairól is beszélni, de hozzátenni, hogy még egy nemzet van a műveltségben a némethez hasonló — még pedig a francia nemzet.

A 120 kilométer távolságra hordó ágyúnak a feltalálásában sem akarták a dicsőséget a németeknek átengedni, hanem a régi recept szerint már a második 24 órában minden francia azt mondta, illetve azzal dicsekedett, hogy a 120 kilométer távolságra hordó ágyú is francia találmány.

Szerettem volna egynéhány ilyen dicsekvő franciától megkérdezni, hogy miért nem a franciák használták először ezeket az ágyúkat, az adott helyzetben azonban ilyen kérdést megkockáztatni rendkívül veszedelmes volt.

A franciák bánásmódja az internáltakkal és hadifoglyokkal szemben.

Az összes hadviselő nemzetek között a francia nemzet volt az, amely a legkegyetlenebbül bánt a kezei közé került polgári és hadifoglyokkal.

Különösen a háború első hat hónapjában volt a magyar, német és osztrák foglyoknak a helyzete elrettentő.

A háború kitörése alkalmával az ellenséges államoknak a védtelen polgárait a francia nép megtámadta, tettelesen bántalmazta, a hatóságoknak hallgatólagos jóváhagyása mellett.

Azok a szerencsétlen magyarok, németek, osztrákok s később bolgárok és törökök — akik egy francia camps de concentrationba lettek internálva, soha az életükben nem

fogják elfelejteni a franciáknak a háború előtti közmondásos « vendégszeretetét ».

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság:
törlése.

A háború első hat hónapjában a foglyoknak a helyzete elviselhetlen volt.

Eltekintve a folytonos inzultálásoktól, bántalmazásoktól és megalázásoktól a foglyoknak nemcsak lelkileg, de testileg is rendkívül sokat kellett szenvedni. Teljes hat hónapon keresztül a foglyok nem kaptak mást enni, mint egy tál levest délelőtti 11 órakor és délutáni 5 órakor. A leveshez adtak még egy darab kenyeret, de semmi más egyebet.

A foglyok szándékosan valóságos járványfészkekben lettek elszállásolva, ahol maguknak kellett fekvőhelyet csinálni a földre egy kosár szalmából.

Ilyen körülmények között természetes, hogy sokan elpusztultak s még többen pusztultak volna el, ha kezdetben valamennyi internálnak nem lett volna egy kevés megtakarított pénze, amivel helyzetén javíthatott.

Hat hónapon keresztül a francia hatóságoknak az volt az elve az internáltakkal szemben, hogy akinek van pénze az élelemre, az tengődhet úgy ahogy tud, a többiek pedig elpusztulhatnak, így legalább egy «Boche»sal kevesebb lesz.

A francia sajtó híven visszatükrözte a kormánynak és a népnek eme felfogását.

Ezek a túrheterlen állapotok azonban a német kormánynak a tudomására jutottak s a német kormány a francia foglyokkal szemben ellenrendszabályokat alkalmazott.

A francia kormány kelletlenül bár, de kénytelen volt a foglyoknak a helyzetét rendezni annyival is inkább, mert a Vörös-Kereszt-Egylet érdeklődni kezdett a foglyoknak a sorsa iránt.

Különféle missziók kezdték felkeresni a foglyotáborokat

s ezek a külföldi missziók a foglyok helyzetét tarthatatlannak nyilvánították.

A háború kitörése után hat hónapra a foglyoknak a helyzete egységesen lett szabályozva az egész Franciaországban és a francia gyarmatokon.

Ettől az időtől kezdve a foglyoknak a helyzete sok tekintetben javult.

1915 január végétől kezdve úgy a polgári, mint a hadifoglyoknak rendes katonai porció járt ki az étkezésre.

Most már volt néha hús és főzelék is.

Sok régi camp de concentration meg lett szüntetve, sok új berendezve.

Ezek az újabb camp de concentratiók csaknem kivétel nélkül régi várak vagy pedig kolostorok voltak, valamennyi épület több száz évet számlált, de most már adtak szalmazsákot s a kinek pénze volt, az vehetett ágyat is magának.

Egészségügyi szempontokból nagyon sok kifogásolni való volt ezeken az ódon és nedves épületeken, de az előbbi állapotokhoz képest a helyzet határozottan kedvezőbb volt.

1915 január végétől kezdve a polgári egyének közül a férfiak 55 éves korig éppen olyan bánásmódban részesültek, mint a katonafoglyok.

Katonák által voltak ők is őrizve, reggel hat órákor csengetésre valamennyinek fel kellett kelni, felváltva a szobát kitakarítani s a rendes napi sétát együttesen, katonai őrizet mellett megtenni.

Ferenc József néhai királyunk és Vilmos császár születés vagy névnapja alkalmával a foglyoknak robot munkát (súrolás, takarítás) kellett végezni, amit azonban pénzzel meg lehetett váltani.

Külső munkákra is felhasználták a foglyokat, de egész napi munkáért csak négy sous-t (20 fillér) fizettek.

A legcsekélyebb fegyelemsértésért a középkorra emlékeztető büntetések jártak ki.

Csaknem valamennyi fogolytáborban volt felállítva egy kantin, ahol méregdrágán valamit vásárolni lehetett.

A családos internáltak részére külön táborok lettek felállítva.

Szomorú hírnévre tett szert ezek közül a Garaison-i (Pyrénées vármegye, a spanyol határon) fogolytábor.

Január havában a legszigorúbb télben lettek ide szállítva az ország minden részéből a családos internáltak, férfiak, anyák és gyermekek vegyesen.

Garaison a vasúti állomástól 22 kilométer távolságra fekszik. Fárasztó utazás után, térdigérő hóban, batyujukat hátukon cipelve és gyalog voltak kénytelenek ezek a szerencsétlenek az utat megtenni.

Ebben a camp de concentrationban nagyon sokan voltak, akik a ki állott nélkülözések és szenvedések folytán megőrültek.

A békekötés után, amikor a francia foglyok Németországból haza lettek bocsátva, s így ellenrendszabályoknak az alkalmazásától többé tartani nem lehetett — a foglyoknak a helyzete ismét rosszabbra fordult.

A legszigorúbb felügyelet dacára a fogolyszökevények száma napról-napra emelkedett.

A foglyok annyira el voltak keseredve, hogy nyíltan hirdették, hogy inkább választják a bizonytalan halált, mint a további fogságot.

Pedig a német foglyok jól tudták, hogy a francia a legkisebb kíméletet sem ismeri.

Corsika-szigetén az őrtálló katona szuronyával ölt meg egy fogoly német tábornokot, amiért az a kegyetlen bánásmód ellen szavát felemelte.

A francia nép és a sajtó mint egy nemzeti hőst ünnepelte ezt a közkatonát eme tetteért.

A háború szerencsétlenjei között a legszerencsétlenebbek voltak a foglyok.

Minden országban kellett nekik ezer és ezer nélkülözé- sen keresztül menni, de azt az izzó gyűlöletet és raffinait bánásmódot, amelyet a Franciaországban levő foglyoknak el kellett szenvedni, a többi foglyok nem ösmerik.

A műveletlenek mondott orosz nép között akadtak

olyanok is, akik kenyeret nyújtottak a foglyoknak, a nyugati franciánál erre egy példa sem akadt.

Franciaország elnéptelenedése.

Raymond Poincarének, a harmadik francia köztársaság volt elnökének az életrajzát, amikor meg fogják írni, minden valószínűség szerint ki fogják emelni, hogy egyike volt azoknak a francia államférfiaknak, akiket a legnagyobb felelősség terhel a világháború felidőzésében.

Emellett azonban mint második legnagyobb elnöki ténykedéséről azt is meg fogják írni, hogy közvetlenül az elnöki palotából való kivonulása előtt elrendelte, hogy Franciaországban a «Conseil Supérieur de la Natalité» (felső születési tanács) szerveztessék meg.

Hála a Poincaré úr kiváló államférfiúi bölcsességének; egy ez ideig teljesen ismeretlen állami szervvel és intézménnyel ismerkedtünk meg.

Íme a francia géniuszunk egyetlen új és eredeti produktuma a versaillesi békekötés óta.

A «Conseil Supérieur de la Natalité» annyira francia alkotás, annyira magán viseli a francia bélyeget, hogy ezt a dicsőséget tőlük senki sem vitathatja el.

Nincsen a földgömbön még egy állam, nincsen még egy faj, legyen az fehér, fekete, sárga vagy rézbőrű, amely a franciákon kívül a «Conseil Supérieur de la Natalité»-val dicsekedhetne.

Az elfogulatlan egyéneknek azt is el kell ösmerni, hogy - íme itt van egy dolog, amiben a franciák a «Boche»-okat túlszárnyalták.

A híres francia 'géniusz mégis képes hát újabb alkotásokra és felfedezésekre; nincsen igazuk azoknak, akik a francia faj elkorcsosodásáról beszélnek.

Poincaré úr büszke lehet az alkotására abban a tekintetben, hogy a «Conseil Supérieur de la Natalité»-val a többi nemzeteket megelőzte. Az más kérdés, hogy a francia fajttal ezzel a Tanáccsal meg lehet-e menteni a pusztulástól.

Vannak sokan olyanok, főleg azok, akik a mának élnek s a jövőre nem gondolnak, akik azt mondják, hogy Poincaré elnök úr nagyobb hasznára lett volna hazájának és a fájának, ha a Conseil Supérieur de la Natalité helyett Poincaré asszony útján néhány egészséges és életerős gyermekkel ajándékozta volna meg a francia nemzetet.

Mindenkor voltak s lesznek elégedetlenek, ezeknek a kritikája azonban Poincaré feltalálói géniuszának ártalmára nem lehet.

Nézzük mostan, hogy a győztes franciáknak miért kellett a Conseil Supérieur de la Natalité létesíteniök; mit akarnak azzal elérni s van-e remény arra, hogy ezzel fajukat a pusztulástól megmenthetik?

Már a háború előtt a francia nemzet halálosan beteg volt. Az európai nemzetek között egyedül a francia nemzet volt az, ahol a születések száma évente csak alig 10—20 ezerrel múlta felül a halálozások számát. Évente átlagosan egy millió halálesetre, egy millió 10, vagy egy millió 20 ezer születés jutott.

A háború előtti Franciaországnak 39 millió lakosa volt, éppen annyi, mint száz évvel ezelőtt, vagyis a Napóleoni háborúk idejében.

Ezzel szemben a német birodalom lakosságának a száma csupán 50 év alatt csaknem megkétszereződött.

Ezek a számok világosan mutatják, hogy a francia faj egy évszázad leforgása alatt nem volt képes kiheverni a Napóleoni háborúknak a pusztításait.

Pedig a Napóleoni háborúk alatt a franciáknak a vesztesége nem haladta meg a 200.000-et.

Milyen törpe szám ez a világháborúban szenvedett veszteségükhöz képest.

1914-től 1920-ig Franciaországnak a lakossága kilenc millióval csökkent.

A franciáknak halottakban nagyobb a vesztesége, mint ahogy azt a hivatalos statisztika mutatja. A spanyol nátha is nagyobb pusztítást vitt végbe a franciáknál, mint ahogy azt hivatalosan kimutatták.

A francia nemzetet a halálos veszedelem a születési eseteknek a minimális számra való csökkenésével érte.

Naponta átlagosan kétezer franciával van kevesebb.

Azok a férfiak, akik a harctérről családi otthonukba visszatértek, nagyrészen vagy tuberkulotikusak vagy vérbajosak.

A nemzetnek a jövője annál kétségbeejtőbb, mert a francia vérnek a fekete vérrrel való keresztezése már kudarcot vallott.

A francia nőknek arab, néger vagy kínai férfiakkal való — államilag elősegített — házasságából sem származott annyi gyermek, amennyire az államférfiak számítottak.

Mindez csak azt bizonyítja, hogy a francia faj gyógyíthatatlanul beteg. Sem a latin, sem a fekete fajjal való keresztezés nem mentheti meg a legrövidebb időn való kipusztulástól.

Ide jutott a francia faj az alkoholnak túlságos mértékben való élvezete, a különféle kicsapongások, az egyéni élvezetek túlhajszolása, a családi élet meglazulása, a vallástalanság és államférfiainak a rövidlátása folytán.

Még abban az esetben is, ha a németek revanchra nem gondolnának, a francia faj menthetlenül el van veszve.

Hát még ha a franciák által annyira rettegett revanche valóra fog válni.

A franciák érzik és tudják, hogy ez a revanche nem sokáig fog magára várni. Azt is tudják, hogy az rettenetes lesz.

Tudta ezt Poincaré úr is akkor, amidőn a «Conseil Supérieur de la Natalité»-t megszervezte. Egy dolgot úgy látszik azonban nem tudott az elnök úr, ami az államférfiúi tekintélyén sokak előtt csorbát fog ejteni.

Nem tudta Poincaré úr azt az egyszerű dolgot, amelyet más államokban még az egyszerű, parasztok is tudnak, hogy a gyermekeket nem köztársasági elnöki rendeletekkel szokták szaporítani.

Poincaré elnök úr tehát mielőtt az Elysée palotából kivonult a «Conseil Supérieur de la Natalité »-val, az egész világ részére kiállította a francia nemzet halotti bizonyítványát.

A francia gyarmati hadseregről.

A legnagyobb világháborúban, melyet eddig a történelem ismer, a francia nemzet elvesztette csaknem egész fiatalságát. Amíg a többi hadviselő nemzetek — egy-két kivétellel — csak 42 éves korig küldték az első tűzvonalba katonáikat, addig a francia kénytelen volt még 52 éves katonáit is feláldozni Mars istenének. Ennek a körülménynek a hatása tisztán látható az utóbbi 5 esztendő születési statisztikájánál. Tizenhárom esztendő múlva az újoncozásoknál a franciák legfeljebb 40-50 ezer francia katonát lesznek csak képesek zászló alá hívni, még abban az esetben is, ha a sor alá kerülő ifjúságnak 80—90%-át találják alkalmasnak katonai szolgálatra. Lesznek-e képesek a hiányzó kontingenst a gyarmatokkal pótolni és milyen anyagot fognak itten találni?

Igyekezni fogok ezen kérdésekre megfelelni s a gyarmati katonaság szervezetét és összetételét nagyjában ismertetni.

A francia gyarmati katonaság három főcsoportra osztható, úgymint:

Az Északafrika lakosságából.

A közép- és délafrikai, valamint a többi francia gyarmatok lakosságából és

Indo-China lakosságából toborzott csapatokra és ezredekre.

Az első főcsoporthoz tartoznak a tirailleurs algérien, a spahik, a zouavok,

a második főcsoporthoz a tirailleurs sénégalais,

a harmadik főcsoporthoz les travailleurs annamits.

Szándékosan csináltam így az osztályozást, az olvasó könnyebben fog megérteni, mert a csoportosítást, az ezredeket, illetve csapatokat alkotó néptörzsekre állítottam össze.

Hangsúlyozom azonban, hogy a francia hadügyi kormány az utóbbi időben kénytelen volt a teljesen tiszta francia ezredekbe is gyarmati katonákat beosztani.

Az első főcsoporthoz tartozó katonaság főleg az arabok-

ból és az ezen néptörzshöz tartozó kabylokból, valamint Algéria, Tunis és Marokko lakosságából van toborozva.

A második főcsoportozathoz tartozó ezredekbe a sénégali, a sudáni, a madagascari négek, valamint Guadaloup-, Martinique- és La Réunion-szigetek néger származású ifjúsága van beosztva.

A harmadik főcsoportot alkotó ezredek anyagát Indo-Chinának annamit lakossága szolgáltatja.

A háború kitörése előtt a kötelező katonai szolgálat csak Guadaloup-, Martinique- és La Réunion-szigetén, valamint Sénégalnak a quatre communesjében (négy község) volt behozva. A háború folyamán a kormány kénytelen volt Észak-Afrikában és a többi gyarmatokban is az erőszakos toborzáshoz folyamodni, ami több helyen nyílt lázadást és felkelést idézett elő. A felkelés folyamán több francia közigazgatási tisztviselő s köztük néhány sous-préfet meg lett gyilkolva.

Az egyes csoportok öltözködésükben és felszerelésükben különböznek egymástól, de egy jelentéktelennek látszó, a valóságban azonban jelentőséggel bíró körülményre külön is felhívom a közönségnek a figyelmét.

A második főcsoportozathoz tartozó csapatok legénységének egy része a francia «le képi»-t (sapka), a másik része pedig 2. török «le chéchia»-t hordja. Kis dolognak látszik, a valóságban azonban nem az. A francia képi viselésére jogosultak a guadaloupi, a martiniqui, a La Réunion és a quatre communesből származó négek; a vörös török sapkát kell hordaniok a sauvage (vad) négeknek, az araboknak és kabyloknak. A lehető legszigorúbban meg van tiltva a vörös sapkás gyarmati katonák részére a nyilvános helyeken bármilyen szeszes italt kimérni, vagy megengedni, hogy az asztal mellett helyet foglaljanak, amíg ezen tilalom a francia képis négeknek nem vonatkozik.

A lezajlott háborúban a gyarmati csapatok főleg támadásokban lettek felhasználva. A gyarmati csapatoknak nagy része az utóbbi időben Mangin tábornok vezérlete alatt állott, szervezésüket néhai Galliéni tábornok — a marni csata ide-

jében francia hadügyminiszter — kezdette meg. Az összes gyarmati katonák között a legjobbak a sénégaliaiak; főleg a szuronyrohamban éjjeli támadásoknál vették a hasznukat, amikor az ágyúkat nem lehetett látni. Amint a sénégalii meglátja az ágyút, elveszti bátorságát.

Az utóbbi időben rendkívül nagy számban lettek tobozva az annamitok, akiket főleg az automobilonok vezetésére, a léghajó-parkokban és egyéb munkára használtak fel.

A gyarmati csapatoknak a vesztesége rendkívül nagy volt. Nemcsak a harctéren hullottak százezrével, hanem Dél-Franciaországban felállított táboraikban is pusztultak, mint a legyek. Dél-Franciaország városainak és fálvainak temetőiben százával és ezrével lehet látni egyszerű fejfákat arab felírással. Nizzában a Caucadon a Carré-Militair-ben számtalan ilyen fej fát lehet látni.

Telelésre a gyarmati csapatok Dél-Franciaországban voltak elhelyezve. A legnagyobb tábor Saint Raphael-ben volt felállítva. A múlt télen itt 60—70 ezer gyarmati katona volt elhelyezve. Nizzában, Mentonban, Antibesben, Cannesben, föl egészen Lyonig minden jelentékenyebb városban francia katonát már látni sem lehetett, nemcsak az összes kaszárnyákban, de még a barakkokban is néger és arab katonák táboroztak.

A négergyűlölő és a Riviérára üdülésre küldött amerikai katonáknak nem igen tetszett ez a dolog, a nyílt utcán számtalan összeütközés volt közöttük és a gyarmati katonák között.

Néhány hónappal ezelőtt a saint-raphaeli tábor meg lett szüntetve, ennek helyébe a Toulon közelében lévő Bagnol et Puget-sur-les-Arcs nevű községekben lett tábor felállítva a fekete katonák kiképzésére. Nizza, Menton, Antibes, Cannes városoknak a képviselőtestülete rövid idővel ezelőtt kérelmezte a fekete csapatoknak az elszállítását, mert a külföldieket kellemetlenül érinti lépten-nyomon csak fekete katonát látni.

Gyakran elegyedtem társalgásba a különböző fajtájú gyarmati katonákkal. Kíváncsi voltam, hogy hogyan érzik ma-

gukat távol hazájuktól, miképpen vélekednek a franciákról, milyen eszmékkel térnek vissza hazájukba?

A közép- és délafrikai, valamint a szigetlakó négerek minden tekintetben intelligensebbek, mint az 'északafrikai arabok, kabyllók vagy marokkóiak. Különös, de való, hogy a guadaloupi, martiniqui és a la réunioni néger katonák sokkal tágasabb látó- és ismérétkörrel bírnak, mint a francia katonák.

Nagyon sok néger katona folyékonyan beszéli a francia nyelvet, amíg az araboknál és kabylloknál ez ritka körülmény.

Francia szokás szerint per tu szólítottam a feketéket és hogy nagyobb bizalmat keltsék magam iránt, a társalkodást azzal kezdtem, hogy nem vagyok francia.

Elsősorban valamennyitől azt kérdeztem: «Önkéntes vagy te?» (Est-ce que tu es volontaire?) Valamennyi ezt válaszolta: «Igen, uram, önkéntes vagyok erővel.» (Oui, Monsieur, je suis volontaire de force.)

Ez alapon fejlődött ki a további társalgásunk, melynek során megtudtam, hogy valamennyi határtalanul gyűlöli a franciát,

valamennyi alig várja az alkalmat, hogy haza mehessen, aminek azonnali megvalósításában csak a széles tenger — mint ahogy ők mondták — akadályozza meg őket,

valamennyi elégedetlen a bánásmóddal és a koszttal, mert, az ő szavaikkal élve, nem adnak mást enni, mint: «Toujours de la soupe et du riz». (Mindig leves és rizs.)

Általánosságban zúgolódnak, hogy Franciaországban az élet nagyon drága, míg ellenben náluk nagyon olcsó.

De főleg fel vannak bőszerűlve amiatt, hogy támadásoknál mindig őket tették az első sorba. Ki is jelentették, hogy nincs többé az a hatalom, amely őket visszahozza erre az idegen földre.

Ezekből a beszélgetésekből azt a következtetést vontam le, hogy egy közelebbi háború alkalmával a franciáknak a gyarmatok segítségére nemcsak nem lesznek, hanem ellen-ségeiknek száma egy új, belső ellenséggel fog megszorodni.

A Magyarországból és Németországból hazatért francia katonák mit beszélnek odahaza?

*El vannak ragadtatva a látottak által.
Mindent jobbnak és tökéletesebbnek találnak, mint odahaza.
Az otthoniaknak nem tetszik ez a beszéd.
Hallgatásra intik őket.*

Az európai nemzetek között a franciák ösmeretesekek voltak arról, hogy utazni nem szerettek, a külföldi országokat nem igen keresték fel s nem csupán, hogy a távol keleten fekvő országokat nem ismerték, de még a Franciaországgal szomszédos államoknak a határait sem lépték át.'

Az a kevés francia utazó, aki mintákkal és portékákkal a külföldi országokat felkereste, csak azzal törődött, hogy minél nagyobb üzleti haszonra tegyen szert, az országnak kulturális vagy szép földrajzi fekvése vajmi keveset érdekelte őt.

A francia iskolákban a földrajznak az oktatása a legprimitívebb, a franciáknak a földrajzi tudatlansága közmondásos, nagyon sok, a középiskolákból kikerült tanuló nemcsak az európai államok fővárosainak a nevét, de magát az államokat sem tudja felsorolni.

Nem különös tehát, hogy a háború kitörése előtt nagyon kevés volt az a francia, aki Magyarországról, vagy pláne Budapestről tudott valamit.

A háború egészen váratlanul a franciákat megzavarta ebben az elszigeteltségükben, akarva, nem akarva kénytelenek voltak tudomást szerezni arról, hogy mi történik a külföldi államokban.

Különösen a fegyverszünet óta a franciák tömegesen küldetnek a megszálló csapatokkal és különféle missziókkal a szélrésza minden irányába.

Mihozzánk is eljutott néhány vérbeli francia, főleg Budapestre és Szegedre.

Hogy milyen emlékekkel tértek vissza ezek a katonák

hazájukba s milyen benyomást gyakoroltak reájuk a magyarországi viszonyok, azt Franciaországban a következőképpen tudtam meg:

1919 augusztus havában Orange-ban (Vaneluse vármegye, Avignon közelében) voltam. Orange egyike volt a legnagyobb francia bázisoknak a szalonikii hadsereg részére. Itt ösmerkedtem meg több francia katonával, akik a Vix alezredes missziójával jártak Budapesten.

Kivétel nélkül valamennyi azon sajnálkozott, hogy el kellett hagyni a szép Magyarországot.

Érdekesnek találtam a katonáknak az elbeszélését, elhallgattam tehát, hogy magyar vagyok, hogy annál fesztelenebbül diskurálhassunk.

További beszélgetésünk során megtudtam, hogy főleg Budapest és Szeged tetszett nekik. Amennyire rosszul érezték magukat a Balkán-államoknak a városaiban, annyira megtetszettek nekik a magyar városok.

Mindent szépek és jónak találtak nálunk. Csodálkoztak a mi gyönyörű épületeinkben, széles utcáinkon s a nagy tisztaságon.

A magyar róna is nagyon a lelkükbe vésődött. Nemcsak a háború alatt, de soha az életükben nem éltek olyan jól, mint Magyarországon.

Nyíltan megmondották, hogy mindent szebbnek, jobbnak és tökéletesebbnek találtak, mint náluk odahaza s csodálkozással mondták, hogy az intelligens magyar fajról a tanáraik még csak nem is beszéltek az iskolában.

Volt egy közöttük, aki még azt is mondta, hogy lapjaik a jövőben írhatnak azt, amit akarnak a külföldiekről, de főleg a magyarokról, ő bizony semmit sem fog elhinni, mert a saját szemével győződött meg arról, hogy milyenek az állapotok Magyarországon és hogy hogyan élnek a magyarok.

Éppen így beszélnek azok a francia katonák is, akik a német fogolytáborokból tértek vissza, vagy a megszálló csapatoknál teljesítettek szolgálatot.

Nizzában annak a családnak, ahol laktam, egy fia három évig fogoly volt Bajorországban.

Amikor a fogságból az illető visszatért, be lett osztva egy katonai irodába szolgálattételre. A szolgálat teljesítése után, amidőn családja körébe jött, mást sem tett, minthogy panaszkodott.

Panaszolta, hogy az irodában botrányos állapotok vannak. Alig akad az irodában egy ceruza, tinta, toll s minden hiányzik. A rendelkezéseket egy darab papírra írják.

Ezzel szemben előadta, hogy Németországban amit látott, az minden a legtökéletesebb.

Fogolytáboruk az egészségügyi szabályoknak a legminuciózusabb szem előtt tartása mellett volt berendezve, ahol a legnagyobb rend és pontosság uralkodott. Csodálkozással beszélt mindarról, amit Németországban látott és tapasztalt.

Elkeseredésében gyakran felkiáltott, mondván: mi franciák vagyunk mindenben a legutolsók.

Ez a beszéd sehogy sem tetszett a családtagoknak, különösen a katonának az anyja és a nővére — akik sohasem jártak külföldön — erősítették, hogy csak az a jó és tökéletes, ami francia.

Amikor ezek látták, hogy ellenérvelésüknek semmi hatása nincsen, arra kérték a német kultúra által megtévesztett családtagot, hogy legalább ne hirdesse ezeket a téves eszméket az idegenek előtt, nehogy nemzetüknek a dicsőségén csorba ejtessék.

De nemcsak ettől a francia katonától, hanem még számtalantól hallottam hasonló kijelentéseket; kérdés azonban, hogy ezeket az eszméket hosszabb időn át megőrzik-e agyukban és lelkükben, vagy pedig ők is elődjeiknek a hibájába esve, a jövőben is kínai fallal zárják el magukat és az országukat mindattól, ami külföldi.

A francia sajtó szerepe a háborúban.

A francia sajtónak óriási része van abban, hogy a francia nemzet ezer és ezer szenvedés és hallatlan nélkülözések dacára, több mint négy esztendőn keresztül folytatta a háborút s a német részről több alkalommal felajánlott béke-

tárgyalásokba nem ment bele csak akkor, amikor a győzelem részére már biztosítva volt.

A németek, akik a legjobban ismerik a francia népnek könnyelmű, változékony, szeszélyes jellemét és gondolkozásmódját, éppenséggel, nem számítottak arra, hogy a franciák képesek legyenek csak egy esztendeig is folytatni a háborút.

Mi okozta a franciák jellemének a megváltozását, mi okozta elhatározásuknak a megszilárdulását s háborús kedvüknek a megőrzését?

A felelet nagyon egyszerű: a francia sajtó.

A francia nép azt, amit a hírlapokban olvas, vakon elhiszi.

A francia nem szeret elmélkedni, a kritikát gyűlöli, a dicselkedést imádja, előszeretettel gyakorolja — főleg, ha magáról és a francia nemzetről van szó.

Ilyen körülmények között a francia sajtónak nem volt nehéz a népnek veleszületett, vagy a tanítók által az iskolában beléoltott német elleni gyűlöletét a végletekig fokozni.

A németekről írt teljesen hihetetlen dolgokat, amiket nálunk még az iskolásgyermek sem hinnének el — a franciák valóknak fogadtak el. Az, ami az ő sajtójukban megjelent, az nekik több volt, mint a bibliai szentírás.

Tudták ezt a francia hírlapírók, ezért tartották a szerkesztőségeknek a kapuit zárva az idegenek előtt, még ha az az idegen író a szövetséges államok polgárai közé tartozott is.

A legösmertebb nevű külföldi írónak is csaknem lehetetlen volt egy cikket a francia lapokban elhelyezni.

A francia írók féltek a legcsekélyebb kritikától is, nekik csak az a francia író kellett, aki folyton azt hirdette, hogy «jusqu au bout» (t. i. végig csinálni a háborút a győzelemig).

Azt el kell ösmerni, hogy a francia sajtó csodásan volt szervezve francia nemzeti szempontokból.

Ez az egyetlen intézmény, amely nemcsak kifogástalanul, de bámulatosan működött a háború alatt.

A sajtószolgálat központilag volt szervezve és Parisból

irányítva. A cenzúránál itt is voltak, még pedig elég gyakran baklövések, de a sajtószolgálat általánosságban bámula-tos volt.

Az megtörtént, hogy a cenzúra nem engedélyezett egy olyan cikket Marseille-ben, amely cikk Lyonban megjelent, vagy pedig Lyonban olyat, amelyet Bordeaux-ban olvasni lehetett.

Ez azonban semmit sem változtatott a sajtónak az irányán.

Lássuk most, hogy milyen eszközökkel dolgozott a francia sajtó.

Amikor a népnek a németek elleni gyűlöletét a végletekig fejlesztették, amikor a németeknek a kegyetlenségeiről a kelleténél is többet írtak, akkor a francia sajtó azt kezdte elhíttetni a néppel, hogy a blocus folytán a németeknek nincsen mit enni s néhány héten belül kapitulálni lesznek kénytelenek.

Az ígért hetek, de még hónapok is elmúltak anélkül, hogy a németek kapituláltak volna, az éhínséget pedig a francia nép kezdte érezni. A drágaság egyre emelkedett, Marseille-ben s egyéb nagy városokban az utcai zavargások napirenden voltak.

Az országnak a gazdasági helyzete az Egyesült-Államok hadüzenete előtt két hónappal már annyira kritikus volt, hogy általános éhínségtől tartott mindenki.

Ha az Egyesült-Államok csak két vagy három hónapot késnek, a krach föltétlenül bekövetkezik.

Mit csinált a francia sajtó ebben a kritikus időben?

Az újságcikkekkel már nem lehetett a népet csillapítani, a kenyér teljesen ehetetlen volt; azokat a cikkeket, amiket találni lehetett az üzletekben és vendéglőkben, méregdrágán kellett megfizetni.

A francia sajtó ezekben a kritikus órákban sem vesztette el a leleményességét.

A szerkesztőségek kirakatába penészes kenyérdarabokat raktak ki, azokra ráírták, hogy ezt a kenyeret ették Parisnak ostrománál 1870—1871-ben. Kifüggesztették még emellé, hogy milyen horribilis árba kerültek egyes cikkek az ostrom alatt.

Voit idő, amikor a francia nép türelmetlenkedett az óriási veszteségek miatt is.

Erre a betegségre is megtalálta a sajtó a maga csoda-szerét.

Az egyéni hiúságokat kezdte ápolni s ezt a kultuszt a végletekig vitte.

Minden egyes, a harctéren elesett vagy betegségben meghalt katonáról olyan leírások és életrajzok jelentek meg a francia lapokban, hogy ezek a dicsérő szavak még Napóleonnak is becületére válnának. Ha a család rendelkezett az elhunyt katona arcképével, azt is közzétették.

Á családok maguk szolgáltatták be a legtöbb esetben az életrajzi adatokat, de ha véletlenül ezt tenni elmulasztották, a szerkesztőségek tudósítóikat küldötték ki a csiádókhoz az adatoknak a beszerzése végett.

Az egyes lapok annyira figyelmesek voltak, hogy nemcsak a lapokban közölték az életrajzi adatokat, hanem külön kartonszerű lapokra is lenyomatták azokat és díjtalanul szétosztották a családok között annyi példányban, ahányra szükségük volt.

Ezeket a lapokat a családok berámázták és szétosztottak barátaik és ösmerőseik között.

Figyelemmel olvastam ezeket az életrajzokat. Á legtöbb esetben semmi különöset sem lehetett írni az elhunyt magán-életéről.

Találtam egy életrajzi leírást, amely szerint az elhuny! katonának az volt az érdeme, hogy «előnyösen volt ismerve Riquierben (Nizzának egyik külvárosa) a kuglizó társaságban». Ez azonban 40—50 sorral volt leírva, mert arra csak a francia nyelv az alkalmas, hogy áradozó szavakkal annyit írjon ilyen semmiségről.

A lapoknak a szerkesztősége e mellett elkérte a család-tól az elhunytnek az arcképét a szerkesztőségnek a számára.

Ezek a fényképek a szerkesztőségnek az előcsarnokában, ahol naponta ezer és ezer egyén fordul meg, vannak ki-függesztve.

Nizzában a l'Eclaireur és a le Petit Niçois szerkesztő-

ségének előcsarnokában még ma is ezer és ezer katonának, nemzeti színű szallagokkal és virágokkal övezett fényképe van kiállítva.

A nagyobb lapoknak a szerkesztősége anyagi tekintetekben is segítségére volt a hazáért elesett katonák családjainak.

A szerkesztőségekben külön osztályt állítottak fel azok részére, akiknek tanácsra, útbaigazításra volt szükségük.

Ha egy katonának a családjától megvonták a segélydíjat vagy pedig egy özvegy nehezen jutott hozzá a nyugdíjához — nem kellett mást tennie, mint bármelyik napilaphoz fordulni. Teljesen díjtalanul s a lehető legsürgősebben intézték el itten a dolgát.

Monte-Carlo a háború alatt.

Amíg a nizzai Casino Municipalban és a Palais de la Jetée-ben, meg a cannes-i és a mentoni kaszinókban szigorúan tilos volt a játék s még a fegyverszünet tartamán sem sikerült — hatalmas közbenjárások ellenére sem — a kormánytól a játékedélyt kieszközölni, addig a monte-carlói kaszinóban zavartalanul folyt a játék. A kaszinónak összes termei nyitva voltak, a közönség sűrűn látogatta a helyiségeket, lehetett roulette-t, baccarát, trante-quarante-ot játszani* de nagy játékokról nem igen lehetett szó. Volt idő, amikor valamennyi asztalon játszottak.

A francia kormány közbelépése folytán a kaszinó igazgatósága kénytelen volt sok külföldi származású croupier-t s egyéb alkalmazottat a szolgálatból elbocsátani s helyüket belgákkal és korzikaiakkal betölteni. Legszerencsétlenebbek a német származású alkalmazottak voltak, őket mind internálták, még azokat is, akik az utóbbi években megszerezték a monacoi állampolgárságot.

Az aranypénzt a francia kormány bevonta s helyébe a kaszinó igazgatósága «jeton»-okat bocsátott ki. Voltak öt, húsz, száz és ezer frankos jetonok, amelyeit, színre és nagyságra különböztek egymástól. Nem kellett őket naponként

beváltani, hónapokig ott voltak a megrögzött játékosok zsebében, ami azt eredményezte, hogy hamis jetonok is kerültek forgalomba. Egy, a francia Riviérán nagy szerepet játszó gazdag lengyel-orosz grófnő ópiumfogyasztási ügyének tárgyalásán megállapította a nizzai törvényszék, hogy a grófnő fiatal udvarlóival bele volt keverve egy ilyen jeton-hamisításba. A grófnő szenvedélyes játékos volt, sokat vesztett, az orosz forradalom kitörése után férje nem küldött pénzt, a grófnő, hogy szenvedélyének élhessen — eladta nizzai villáját, ékszereit, automobiljait. Mikor aztán már semmije sem volt, kétes existenciájú egyének társaságába keveredett s nizzai szereplését a múlt év nyarán a törvényszék előtt egy botrányos ügygel fejezte be. A büntetés kitöltése után kitusították és örök időkre kitiltották Franciaországból. Ma Svájcban tartózkodik.

A régi nagy játékosok közül legösmertebb volt a mecklenburgi nagyhercegnő, a német trónörökös anyósa. Mindig a kaszinóban lehetett találni, egyszer milliókat érő ékszereivel, másszor anélkül, ahogyan rákacsintott Fortuna istenasszony. Ezek az ékszerek gyakran pihentek néhány napig a zálogházakban. A nagyhercegnő a háború kitörésekor német állampolgárnő volt, de hogy a Riviérán maradhasson, ismét felvette eredeti orosz állampolgárságát. Amikor a francia kormány megkezdte az oroszok üldözését, a hercegnő sem kerülhette el a sorsát. Ugyan nem internálták, de mint gyanús egyént a spanyol határra kísérték, majd Spanyolországból hamarosan Svájcba utazott. Befolyásos barátai néhány hónappal ezelőtt kieszközölték, hogy visszatérhessen Cannes-i villájába. Most újra élhet szenvedélyének, de szigorúan tilos neki politikával foglalkozni, vagy pedig politikai kijelentéseket tenni.

A hadsereg és haditengerészet állományához tartozó összes — ideértve a szövetséges állambelieket is — tisztnek és katonáknak szigorúan megtiltották a belépést a kaszinó termeibe. Csak nagy fufanggal lehetett egy-egy tisztnek polgári ruhában a játékkerembe bejutni. Leginkább a szerb tiszték játszották ki ezt a tilalmat. Az atrium-ban (előcsar-

nok), sétáló tisztek részére előzékenységből időközönként egy-egy percre kinyitották a játékszerteremnek ajtóit, hogy egy szempillantást vehessenek a játékosokra.

Több mint százezres veszteségekről elvétele lehetővé lehetett halni. Ivubienszka lengyel grófnő állítólag kilencszázezer frankot, Pavlovics belgrádi nagykereskedő és képviselő pedig négyszázezer frankot veszített. Ötven-nyolcvanezer frankos veszteség volt elég. A menekült szerbek elég szép összeget hagytak a kaszinónak.

Öngyilkosságról a lapok nem írtak s nem is hallottam beszélni.

A magyaroknak is annyira kedves «le viatique» ez idő szerint nincsen. A mozgósítás első két napjában a kaszinó még könnyen fizette az útiköltséget, de a harmadik napon — főleg sok lengyelnek végtelen szomorúságára — többé egy centime-ot sem fizetett ki a kaszinó útiköltség címén.

Nikita király franciaországi fogsága.

A világháború földrengésében trónok sokasága összeomlott, hatalmas királyok és császárok sorsa nagyon szomorú lett. Elsősorban a megvert országok uralkodóit sújtotta a balsors. A győzők között — hiszen a bolsevizmus karjai között vonagló Oroszországot a legjobb akaratlan sem számíthatjuk ezek közé — Montenegró királya az egyetlen, aki a száműzetés keserű kenyereit ette. I. Miklós, akit mi már inkább csak régi kedélyes nevén Nikitának szoktunk emlegetni azóta is, hogy a balkáni győzelem után önmagát megajándékozta a királyi címmel, Franciaországban él meglehetősen szomorú viszonyok között. A francia kormány, mint gyanús embert kezeli a Fekete-hegyek urát. Nikitát először Bordeauxban, majd Pau vidékén internálták egy egyszerű kastélyban. Helyzetének már javulását jelentette az, amikor megengedték neki, hogy Neuillybe költözzön, ahol jelenleg is visszavonultan él — természetesen a francia politikai ügynők élénk érdeklődésének középpontjában.

Nikita többször kifejtette a francia kormány előtt azt az

óhajását, hogy hazájába visszatérhessen. Montenegróban azonban minden a legnagyobb felfordulásban van, Nikita akkor sem volna biztos abban, hogy barátságosan fogadják, ha a francia kormány hazaengedné. A francia kormány azonban ragaszkodik ahhoz, hogy a szerencsétlen uralkodó Franciaországban maradjon, ahol a detektívek minden lépését figyelemmel kísérik. Külföldre nem szabad neki utazni és arra is csak nagynehezen kapott engedélyt, hogy leányát, az olasz királynét, Rómában rövid időre meglátogassa. Rómából visszatérően fiát, Danilo trónörökösét, is felkereste a cap-martini gyönyörű villában, ahonnan néhányszor Nizzába is átrándult.

Egy ilyen nizzai kiránduláson érdekes jelenetnek voltam tanúja. A Promenade des Anglais-n egy padon üldögéltem és egy orosz közkatonával beszélgettem. Egyszerre egy úr jött hozzám, orosz nyelven megszólította a katonát. Felséges Ura, Montenegró királya küldötte, — így mondta — a katona nevét és születése helyét akarta felírni, mert Montenegró királya még mindig szereti az oroszokat és egy kitüntetést akar neki ajándékozni. Körülnéztem, tőlünk a harmadik padon megpillantottam a derék Nikitát, aki a napon sütkérezett. Az orosz katona, — aki kivételesen nem volt bolsevik — a kért adatokat megadta és amikor néhány nap múlva viszont láttam, többi kitüntetése között büszkén viselte -a montenegrói rendjelet.

Nikita király különben, amióta a külföldön időzik, különös változáson ment keresztül. Azelőtt konok zsugorisággal gyűjtötte a pénzt, és amint ez köztudomású, holmi börtömanőverektől sem idegenkedett, csakhogy a gazdaságát szaporítsa. Most egyszerre nagyon gavallér lett. Minden Franciaországban tartózkodó montenegrói menekültnek havonta kétszáz frank segélyt utal ki a montenegrói konzulátus útján, abból a húsz millióból, amelyet országából magával hozott és az Angol-bankban elhelyezett. Ez a húsz millió még azoknak a bosznia-hercegovinai szerbeknek is kijár, akik a montenegrói állampolgárságot megszerezték.

Mi ennek a bőkezűségnek a magyarázata? Természetes, hogy a bölcs és ravasz Nikita király semmit sem ad ingyen.

Nikita így akar jövőendő céljai érdekében pártot szerezni. Alattvalói azonban felveszik a pénzt és nem engedik meggyőződésüket megvásárolni, továbbra is hangosa» hirdetik, hogy Nikita elárulta Montenegrót és ott nincs többé keresni-ralója. -

Nikita király udvari alkalmazottjai s leghűségesebb emberei a boszniai-hercegovinai szerbek. Beszéltem házi borbélyával, aki egyúttal inasa is s aki szintén Hercegovinából származik. Testvérének a temetésére jött Neuillyből Nizzába, királya fizette az utazási költségeket. Ő mondta nekem, hogy Nikita király nagyon fáradt, törődött, az utóbbi időben segíteni kell neki a levetkőzésben, nem jól érzi magát Franciaországban s egy vágya van csak, hogy még élve visszakerüljön a fekete hegyek közé.

Vajon teljesül-e ez a vágy valaha?

Erzsébet királyné Cap-Martini szobráról.

Boldog emlékü Erzsébet királynénak legkedvesebb tartózkodási helye a Menton szomszédságában fekvő Cap-Martin volt.

Amikor végtelen bánatát és szenvedéseit feledni vagy csillapítani akarta, ide sietett ebbe a földi paradicsomba. Éveken keresztül következetesen felkereste ezt a helyet. Volt idő, amikor évközben többször is ellátogatott ide. Gyakran volt látható egyedül Cap-Martin csodás alkatú és színű szikláin ülve a végtelen tenger szemléletében, vagy pedig az örökzöld fák alatt gondolataiba elmerülve sétált.

A környékbeli városoknak és fálvoknak lakossága határtalan örömmel üdvözölte minden alkalommal Erzsébet királyné Cap-Martinbe való megérkezését.

Az ő jelenlétére nemcsak a legelőkelőbb magyar, osztrák és német családok siettek Mentonba, Roquebrunebe, Beausoleibe, hanem még az angol főúri társaság is Mentont és Cap-Martint választotta kedvenc tartózkodási helyéül.

Az üzleti francia honorálni akarta Erzsébet királynénak Cap-Martin iránti rajongását.

Menton és Roquebrune városok képviselőtestületének kezdeményezésére, valamint hozzájárulásukkal közadakozásból emlékoszlopot állítottak Cap-Martinon a nagy szállodától néhány lépésnyire. A márványból készült oszlopon francia szövegű felírással örökítették meg, hogy Erzsébet, Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja gyakran felkereste ezt a csodás helyet.

Néhány lyrikus sor kísérte még Erzsébet királyné emlékét.

* * *

Több hónapi internálás után engedélyt kaptam, hogy Nizzába visszatérjek. Már ezt megelőzően vágytam Cap-Martint látni. Én is rajongója vagyok Cap-Martinnak, a Riviérán ezt tartom a legszebb helynek.

A legelső alkalommal siettem hát Cap-Martinba, ahol Erzsébet királyné emlékének is áldozni akartam. A szobrot megtaláltam ugyan, de milyen állapotban!

A vasrácsozaton belüli kis hely gondozatlan volt. Megdöbbenéssel láttam azonban, hogy a szobornak feliratát meggyalázták. Azokat a szavakat, hogy Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja, kivakarták és bemocskolták.

Ne tessék azt képzelní, hogy suhancok cselekedték.

Még nyolc alkalommal mentem át Cap-Martinbe. Fényképezőkészüléket szerettem volna vinni magammal, hogy a szobrot lefényképezem s ezt a kulturtényt megörökítem. De a fényképezés tilos volt. A szobor közelében sémáprior van és katonai őrizet.

A közelebbi alkalmakkor néhány virágot vittem magammal és azt helyeztem el a szobornak a talapzatán.

Így akartam áldozni a királyné emlékének.

A francia keresztanyák.

Nem az újszülött franciák keresztmamáiról fogok beszélni, hiszen ezeknek a száma a háború alatt a minimumra szállott, de írni fogok a francia katonáknak a keresztmamáiról, akik igen sokan voltak.

Azt lehet mondani, hogy a francia hadseregben nem volt egyetlen katona sem, akinek ne lett volna egy, két, három vagy isten tudja, hogy hány keresztmamája.

Ezeket a franciák «la marraine»-nek, a keresztfiút pedig «le filleul»-nek hívják. Az a katona, aki rövid úton nem tudott szert tenni «marraine»-ra, vagy pedig egy-kettővel nem elégedett meg, az újságok apróhirdetéseire fordult. A francia lapok, különösen a vidékiek tele voltak ilyenekkel.

Soldat français sans parents cherche marraine. Écrire: N. N.

Soldat français du pays envahi cherche marraine. Écrire: N. N.

Soldat belge cherche marraine. Écrire: N. N.

Nemcsak a francia, de a szövetséges államok francia területén levő katonáinak is meg volt az ő «marraine»-jük. Különösen a belga katonák rajongtak egy-egy francia keresztmamáért. Az isten tudja, hogy miért?

A nizzai lapok apróhirdetés rovatai annyira tele voltak ilyen marraine-kereséssel és annyi visszaélés történt, hogy 1918 tavaszától kezdve a nizzai térparancsnokság rendelkezése folytán a lapoknak csak a katonai hatóság által látta-mozoft marraine keresési hirdetéseket volt szabad elfogadni és közzétenni. A katonai hatóság a láttamozást csak azoknak adta meg, akik igazolták, hogy tényleg rá vannak utalva egy marrainera.

Mi idézte elő Franciaországban ezt a keresztmamás és keresztfiús lázat? A fiatal leányok és fiatal özvegyek titokban arra gondoltak, hogy a keresztfiúból férjecske lesz, az idősebb hölgyek egy barátira reméltek ily módon szert tenni s csak elenyésző csekély volt azoknak a száma, akik nemes emberbaráti és igazán hazafias célból választottak maguknak egy vagy két keresztfiút.

A katonák ezzel szemben arra számítottak, hogy a keresztmama nem feledkezik meg róluk s keresztmamái szeretetének egy-egy csomag, avagy néhány frankos utalvány küldésében fog kifejezést adni. Nagyon sok katonának a

számítása bevált; a csomagok és utalványok megérkeztek-be nagyon kevés keresztmami és keresztfői viszony végzőt dött házassággal.

Azok a keresztfűs-katonák, akik csak biztató sorokat, kaptak, hamarosan faképnél hagyták őket s kerestek egy másikat, hiszen semmi sem volt könnyebb, mint egy keresztmamát találni Franciaországban.

Nagyon sok közönséges francia katona dicsekedhetett egy grófnő vagy grófkisasszony keresztmamával, habár sokkal keresettebb és népszerűbb volt a tömött pénztárcájú és bőkezű nő, még ha a bourgeois-osztályhoz tartozott is. Minden egyes francia katona portómentességet élvezett. Nem csupán ő küldhetett bélyegtelen leveleket, hanem az összes címére érkező levelek vagy kártyák bélyegmentesek voltak.

Bőségesen igénybe vették ezt a kedvezményt a keresztmamák, mást sem kellett írni a levélborítékra, minthogy Correspondence Militaire (rövidítve C. M.) s a levél ezzel a két betűvel rendszeren megérkezett a drága keresztfűnnek. Sok munkát adott ez a francia postának, hiszen statisztikailag megállapították, hogy a katonák részére címzett postaküldeményeknek kétharmadrésze a keresztmamáktól származott.

A Franciaországba menekült szerb katonák közül is igen soknak meg volt az ő keresztanyja.

Ismertem egy szerb hadnagyot, Bozsídár Valossicsnak hívják, aki nekem adta át a keresztmamáinak írt leveleit, lefordítás végett. Nem tudom, hogy Bozsídár Valossics hazájába visszatérve, hány keresztanyát hagyott Franciaországban, de két hónapra rá, ahogy Franciaországba érkezett, ugyanabban az időben huszonkét keresztmamának a leveleit adta át nekem fordítás céljából.

Bodizsár Valossicsot nagyon kedvelték és sajnálták a keresztmamái, mert egyik lábát teljesen amputálták. El is halmozták mindenféle emléktárggyal. Egyik keresztmama cigaretta, a másik pénztárcával kedveskedett neki, a harmadik pedig briliáns-gyűrűvel lepte meg.

Egyik ajándék sem volt azonban olyan kedves Valossicsnak, mint egy grassi (Grasse Nizza közelében, híres világszépítő)

hírű parfümjéről) nőé. Ez a grassi parfümök helyett egy-élő szopósmalacot küldött Valossicsnak a szerb ünnepekre.

Óriási dolog volt ez egy szerb gyomornak, főleg Franciaországban, ahol ez időben egy ilyen malac kétszáz frankba került, míg ellenben a háború előtt Szerbiában egy dinárért lehetett venni.

Később tudtam meg erről a hölgyről, hogy házasságra számított, de amikor megtudta, hogy Valossics feleségét és gyermekeit Szerbiában hagyta — öngyilkossági kísérletet követett el. Számtalan érdekes adatom van még a francia keresztmamákról és fiaikról, de azt hiszem, hogy már az előadottakból is fogalmat alkothat a magyar közönség erről az érdekes háborús intézményről.

Még csak azt kívánom megjegyezni, hogy a francia statisztika nem jegyezte fel, hogy melyik katona érte el a rekordot a keresztmamák számával, de mint a francia viszonyoknak alapos ismerője, biztos vagyok benne, hogy van a francia hadseregben több olyan katona, aki végigküzdötte az ötéves háborút s aki több mint ezer keresztmamával dicsekedhet.

Francia házasságok.

Franciaországban a háború előtt évenként 3-400,000 házasságot kötöttek. Ez a szám a háború éveiben 70.000-re apadt le. Jelentékeny részt foglalnak el ebben a háborús házassági statisztikában az olyan házasságkötések, amelyekben francia nők szerepelnek külföldiek friss feleségeiül.

A francia fiatal férfiak túlnyomó része, természetesen, elsősorban a házasodásra legalkalmasabbak, a harctéren voltak, nyomorékká váltak, elestek, a házasulandó francia férfiak száma ilyen módon roppantul leolvadt, viszont óriási mennyiségű angol, amerikai, szerb, román, japán, kínai, stb. férfi került a háború révén az országba. A francia nők mit tehetek egyebet, férjhez menni mégis csak kell, honfitárs hiányában szívesen nyújtották kezüket az idegeneknek. Még a gazdag nők is, mert az idegen katonák, különösen a tisztek

egyáltalán nem mutatkoztak érzéketleneknek a hozomány kérdése iránt. Ismertem szerb tisztet, aki odahaza beérte volna igen szerény pártival, Franciaországban pedig 4—500.000 frankos hozományt vághatott zsebre a hozzávaló feleséggel együtt. Természetes, hogy a gazdag nőknél mégis az angol és amerikai katonák kapták az előnyt. Bizonyára milliókra tehető az a pénz, ami ilyen címenek Angolországba és Amerikába folyt át.

Az amerikai házasságokkal azután egészen amerikai aszóni tapasztalatokat tettek. A statisztika szerint több mint 6000 amerikai katona kötött házasságot francia nővel. A leszerelés után ezek közül mindössze 1330 vitte magával a feleségét Amerikába. A többi férjre hetekig, hónapokig vár-^{*} tak hasztalanul a francia asszonykák, a legtöbbjükről hírt sem hallottak többé. Egyiknek-másiknak elfogyott a türelme, meg is unták az irigykedő jóbarátnők és rosszszelű szomszédok csipkelődését s nagy szorongásukban mit tehettek egyebet, a Parisban székelő amerikai katonai hatóságokhoz fordultak információért. Az amerikai parancsnokságok nagyon készségesen és példás udvariassággal válaszoltak, de a válaszok tartalma a legtöbb esetben nagyon furcsán ütött ki. Kiderült, hogy a keresett férj Chikágóban, Newyorkban, vagy más amerikai városban boldogan él a feleségével és gyermekeivel. Megegett az is, hogy az amerikai férjről kiderült, hogy többszörös rablásért a börtönben ül, sőt akadt olyan hivatalos levél is, amely arról világosította föl az epekedő francia feleséget, hogy derék férjét többrendbeli gyilkosság miatt nemrégiben beleültették a villamosszékekbe.

Azok a fiatal asszonyok, akik kimentek férjükkel Amerikába, szintén nem sok jót tapasztaltak. Egy-két hónap múlva csapatostul kezdtek visszazárlingózni hazájukba. Csupán magába Parisba 65 ilyen fiatal asszony került szégyenszemre két hónapi amerikai házasság után. Tele voltak panasszal, hogy nem bírták megszokni az amerikai levegőt, nem nekik való az ottani élet és a férjük is, aki Franciaországban csupa kedvesség és figyelem volt, odahaza egyszerre csak mogorva és kellemetlen természetű lett.

Hogy milyen nagy a férjhiány Franciaországban, azt semmi sem mutatja jobban, minthogy az amerikai hadsereg távozása után a francia nők még a kínai munkásokra is ráfanyalodtak. Ezekkel is alaposan megjárták, annyira, hogy a francia belügyminiszter néhány hónappal ezelőtt erélyes körrendeletben utasította a közigazgatási hatóságokat, figyelmeztesse a lehető legnyomatékosabban a lakosságot arra, hogy a kínai férjjelöltekkel szemben a legnagyobb óvatossággal járjanak el, mert a legtöbbjüknek nemcsak egy, hanem több felesége is van odahaza a fény birodalmában. Hogy mi fogantja lesz ennek a rendeletnek, azt még nem tudni, de a francia nők sorsa éppen nem irigylésreméltó. Saját vérükből való férjet találni hazájukban a legnehezebb dolog a világon s akármennyire gyűlöli az igazi francia az idegeneket, ha házasságról van szó, akkor mégis többet ér egy fekete vagy sárga fajhoz tartozó férjjelölt, mint a pártábanmaradás.

Kérdés azután, hogy mi lesz a jövőben a francia fajnak a háború alatt oly sokszor hangoztatott faji egységével és tisztaságával.

le Boche.

A keleti expresst még nem állították vissza, de máris sok magyar epedve várja a pillanatot, hogy az első közvetlen vonattal Parisba utazhasson.

Egyesek a Champs Elyséesen, mások a Bois de Boulogne árnyas fái alatt képzelik magukat, sokan gondolatban már együtt vacsoráznak egy kedves kis midinettel valamelyik ismert taverneban.

Parisba siető magyarok! Vegyétek tudomásul, hogy Paris városa s népe az utóbbi öt évben nagy változáson ment keresztül! Mindjárt az első találkozásnál tapasztalni fogjátok, hogy a párisi nép nagyon bizalmatlan az idegennel szemben; legjobb barátaitok és ismerőseitek fagyosak lesznek veletek szemben s lépten-nyomon hallani fogjátok ezt az idegen hangzású szót: «Boche.»

Akár a legfelsőbb társaságot keresitek föl, akár a Montmartre környékén fogtok ismeretségre szert tenni, mindig csak a «sale Boche» fog a fületekbe zúgni. Lakásotokra visszatérve, sietve elő fogjátok keresni szótáraitokat vagy Lexikonjaitokat, de nagy bosszúságtokra nem fogjátok benne találni a Boche-t.

Nyugalomra térve, a Boche szó lidércnyomásként fog agyatokra és szívetekre nehezedni; gyomrotok nem fogja tudni megemészteni a Bochet, jöllehet, emlékezni fogtok, hogy menu-n a Boche nem szerepelt. Másról sem álmodtok, mint Bocheról, de mégsem fogjátok tudni, hogy földi vagy túlvilági teremtmény-e.

A szokástól eltérőleg, korábban fogtok felkelni, rohanni fogtok a legközelebbi könyvkereskedésbe, előkerítitek a petit, azután a grand Larousse-t, de határtalan bosszúságtokra ezekben sem fogjátok megtalálni a Boche-t.

Ezekután azt képzelitek, hogy hallucinációitok vannak, avagy nem jól jegyeztétek meg ezt a szót, de mikor legközelebbi összejöveteleitek alkalmával újra és mindig csak halljátok, elvesztitek türelmeteket, sietve visszatértek szállodáitokba, rögtön pakkoltattok s kéjesnek ígérkező párisi tartózkodástokat félbeszakítva, az első vonattal rohantok vissza Budapestre. Ez átkozott szó még az autóban, a Gare de l'Estnél és a vasúti kocsiban is veletek lesz s Budapestre hazatérve, ezt fogjátok mondani barátaitoknak és ismerőseiteknek, hogy a párisiak megbolondultak.

Parisba készülő magyarok! Arra kérlek benneteket, hogy ne kutassátok ennek a rejtélyes Boche szónak az eredetét. A legelső francia nyelvtudósok hosszas kutatás után sem találták meg.

Ha olyan kellemesen akarjátok eltölteni párisi séjour-otokat, mint a háború előtt, fogadjátok meg tanácsomat s amint kiejteni halljátok a Boche szót, mást se mondjatok, mint hogy: Je ne suis pas de Boches.

A Boche szó a franciának a némettel szemben való határtalan megvetését akarja kifejezni, a kifejezést magyarra körülbelül így lehetne átfordítani: Én nem vagyok disznó német.

Ismételjétek minél gyakrabban ezt a kifejezést s mindjárt ti lesztek a helyzet urai. A midinettek ismét kedvesek lesznek, mint a háború előtt, sem az édes simogatásban, sem az ölelésben nem fukarkodnak, ti pedig kellemes emlékekkel fogtok hazátokba visszatérni.

Az esetleges kételyek eloszlatása végett a következő esetet mondom el. A háború kezdetében hat hónapig Dél-franciaország egyik kis városkájában, Le Viganban, voltam internálva. Németek, osztrákok és magyarok lehettünk mintegy nyolcszázán. Akinek pénze volt, annak megengedték, hogy szállodában lakjék, a szegényeket egy régi, dűledező selyemgyárban helyezték el.

Én a Grand Hotel du Midi-ben laktam; lehettünk itt mint internáltak, hatvan-hetvenen. Volt közöttünk több francia származású igen csinos asszony, akik kénytelenek voltak férjeiket követni. Velünk volt ifjú Harnoncourt Félix gróf is, Écska földesura, aki ez időben huszonnégyéves lehetett.

A különböző nemzetiségű internáltak általánosságban baráti viszonyban éltek egymással, csupán a francia származású hölgyek voltak fagyosak és tartózkodók velünk szemben. Ők ugyan elkísérték férjeiket, de azért megmaradtak sovínisztáknak.

Sok álmatlan éjszakát okozott ez a körülmény Harnoncourt Félix grófnak, aki csak a francia nőket kedvelte. Bármilyen kedves, figyelmes és előzékeny volt ezekkel a nőkkel szemben, azok hidegek maradtak s a társalgás csak a szokásos udvariassági formákra szorítkozott,

Félix gróf kétségbeesésében hozzám fordult tanácsért, hogy mitévő legyen?

Tudtam, hogy a grófnak ereiben apai, illetve nagypapai részről francia vér csergedezik, azt mondtam neki, hogy tanulja meg a következő kifejezést:

«*Enfin, je ne suis pas de Boches*» és ismétlje ezt a francia hölgyek előtt.

Félix gróf megfogadta a tanácsomat.

A legelső alkalommal azzal kezdte a társalgást, hogy «*Enfin, je ne suis pas de Boches.*»

Kijelentésének: óriási hatása volt és megnyerte a csatát. Ettől az időtől fogva nemcsak a velünk internálva volt hölgyek, hanem a városbeli hölgyek előtt is népszerű lett; vele szemben kedvesek és előzékenyek voltak.

Amidőn négy hónap múlva Félix grófot egy másik fogolytáborba szállították, a nők interveniálni akartak érdekében, hogy különítsék el a többi Boche-tól.

Minék köszönhette ifjú Harnoncourt Félix gróf ezt a nagy győzelmet? Annak, hogy megfogadta tanácsomat és megtanulta ezt az egyszerű kifejezést: «Enfin, je ne suis pas de Boches.»

Parisba, Nizzába, Monte-Carloba siető magyarok!

Ha nem akartok csalódással visszatérni párisi, nizzai vagy monte-carlo-i utazásotokból, hallgassatok meg, fogadjátok meg tanácsomat s amellet, hogy jól megtöltitek pénztárcátokat ropogós ezresekkel, tanuljátok meg és ismételjétek minél gyakrabban ezt a néhány francia szót:

«Je ne suis pas de Boches.»

A francia árdragítók.

Nagy tévedés azt hinni, hogy csupán a legyőzött nemzeteknek vannak meg az ő árdragítói és lánckereskedői. Nem kímélte meg a háború ettől a betegségtől a győztes államok népét sem.

Épenséggel nem valami magyar különlegességhez tartoznak hát az árdragítók; működnek a győztes Franciaországban is, azzal a különbséggel, hogy ott még rettenetesebb eszközökkel dolgoznak.

A franciák «les nouveaux riches»-nek, vagy «les profiteurs de la guerre»-nek nevezik az ő árdragítóikat. Harcolnak ellenük társadalmi úton és a sajtóban; a különböző kormányok törvényeket hoztak és teméntelen rendeleteket adtak ki ellenük, de mindezek dacára nemcsak megvannak, de napról-napra szemérmertlenebb módon zsákmányolják ki a közönséget.

A francia kereskedők — kivétel nélkül már a há-

ború előtt is a kelleténél jobban kihasználták a külföldi vevőket, de amit a háború alatt ezekkel szemben elkövettek, nem csupán a jogos kritikát hívta, ki, hanem a legradikálisabb egyéni megtorlást is megérdemelte. A francia kereskedőnek a véreben van, hogy a külföldiekkel kétszeres vagy háromszoros áron fizetteti meg az árúkat, a háború alatt pedig tízszeres árt vettek rajtuk.

Nemzeti bravúr a franciáknál kihasználni, vagy amint ők mondják, «rouler», az idegeneket, akiket műveltségi tekintetben magukhoz képest annyira elmaradottnak tartanak, hogy a legvakmerőbb üzleti fogásokat is megengedik maguknak. Üzletzárás után odahaza, a családi körben, jót mutatnak a becsapott idegeneken, örömmel beszélnek el, hogy hány és hány «poire»-ral volt dolguk. Poire szó szerinti magyar fordításban körtét jelent, de kereskedői értelemben véve a magyar tökfilkónak vagy marha szónak felel meg.

Ha egy jól öltözött férfi lép be a francia kereskedőhöz és nem elég tiszta kiejtéssel beszéli a francia nyelvet, bizonyos, hogy többszörösen kell megfizetnie a portékát. A nőnek nem szabad férfi társaságában olyan üzletbe lépni, ahol nincsenek szabott árak, mert különben alaposan becsapják őket. Ha elvértve egy-egy külföldi tiltakozik a magas árak miatt, a kereskedő azt válaszolja, hogy köszönje meg, hogy jól kiszolgálják.

A franciáknál nem a kereskedő mond köszönetet a vevőnek, hanem a vevő tartozik hálával, amiért a kereskedő úr szíves volt valami silány portékát a nyakába varrni.

A háború utolsó három esztendejében azonban nemcsak a külföldieket, de a francia vevőket is szemérmetlenül kihasználták az árdrágítók. S míg nálunk a háború alatt is volt több kereskedő, aki az üzleti tisztesség határai között szolgálta ki a vevőit, a francia kereskedőknél ez a fogalom teljesen ismeretlen volt.

A háború alatt egy kilogramm cukornak hatóságilag megállapított ára két frank tíz centimot tett ki, azonban lehetetlen volt egy kilogramm cukrot kéz alatt tizenkét frankon alul vásárolni.

A helyzet még rettenetesebb volt a dohánynal, szivarral és cigarettával. Volt idő, amikor hónapokon keresztül nem lehetett füstölnívalót találni a dohánytőzsdékben, de a borbélyoknál, a pincéreknél s egyéb alkalmi elárusítóknál mindig volt ezekből a cikkekből; csakhogy aminek az ára huszonöt centimes volt, azt ők két vagy három frankért adták.

Minden vonalon megvolt az árdrágítás; megvolt a vendéglőkben és a kávéházakban is, dacára annak, hogy a kávéházakban az italoknak az árjegyzékét hatósági rendeletre kellett függeszteni. Az utóbbi időben a francia árdrágítókna és lánckereskedőknek az üzelmiei hallatlan mérveket öltöttek és a veszekedések a kereskedők és a vevők között napirenden voltak.

Az amerikai katonáknak a francia kereskedők által való kizsákmányolása folytán a bűnesetek száma az országban napról-napra emelkedett, mert az amerikai katonák maguk szolgáltattak elégtételt a kizsákmányolásukért.

Parisban és Szajnavármegyében az amerikai katonák több mint kétszáz francia kereskedőt gyilkoltak meg. A francia lapok szerint rablási célból követték el ezeket a gyilkosságokat, a valóságban azonban a rablási szándék csak egy-két esetben nyert beigazolást; a legtöbbször indító oka a bosszúállás volt.

Arról nem szól a francia statisztika, hogy az egész országban az amerikai katonák hány gyilkosságot követtek el, de ha tekintetbe vesszük, hogy nagyon sok táborban voltak szétszórva s legnagyobb számban Bordeaux-ban és Brestben táboroztak, akkor sejteni lehet, hogy hány francia árdrágító és kereskedő fizetett életével a tisztességtelen üzérkedésért.

Amerikai katonák a francia Riviérán.

Az Egyesült-Államok kormánya a Franciaországban és a megszállott német területen levő katonáinak nemcsak bőséges ellátásáról gondoskodott, hanem gondja volt arra is, hogy katonái szabadságidejüket üdüléssel és szórakozással

töltsék el. A leghíresebb francia fürdőknek, mint Vichy-nek, Aix-les-Bains-nek, Nizzának, Cannesnek, Mentonnak csaknem valamennyi szállóját hónapokon keresztül az amerikai kormány bérelte ki katonái számára. Le akarom írni, hogyan töltötték idejüket az amerikai katonák a francia Riviérán s/ főleg Nizzában.

1918 október havának közepe táján érkeztek az amerikai közkatonák tömegesen Nizzába. Már ez idő előtt is százával lehetett látni az amerikai «kaki» uniformist, de ezek a katonák passzióból, saját költségükön keresték fel a Riviérát. 1918 októbertől kezdve 1919 május végéig azonban állandóan 8—10,000 amerikai katona tartózkodott csak Nizzában. Mindennap érkezett egy katonavonat 2000 katonával, s mindennap egy katonavonat 2000 katonával hagyta el Nizzát.

Csaknem az összes másodrendű szálloda ki volt bérelve az amerikaiak részére. Lakásért és élelemért a kormány napi 12 frankot fizetett minden katonája után, s minden közkatonának megvolt ezenkívül a 6 frank napi zsoldja. Legtöbb katona magával hozta a fronton megtakarított néhány száz, vagy néhány ezer frankját.

El lehet ezek után képzelni, hogy a nizzai élet milyen változáson, mondhatni forradalmon ment keresztül az amerikaiak megérkezése után. Ettől az időtől kezdve a szenezáliaknak, a belga, a portugál és a szerb katonák csillaga kezdett elhomályosodni. A *nizzai nők* — társadalmi különbség nélkül — rávetették magukat az amerikaiakra s minden amerikai katonának, megérkezésének a második napjától kezdve — legalább is két barátnője volt.

A háború első éveiben teljesen néptelen Café de Lyonban, Pommelnél, Monnonál, a Régenceban vagy bármelyik ismertebb bárban ettől az időtől kezdve alig lehetett helyet találni. Minden katona valóságos háremmel jelent meg a kávéházakban, a bárokban vagy a mulatóhelyeken. Amíg a pénze tartott fizetett, mint egy részeg milliomos, természetes tehát, hogy a pincérek siettek elsősorban az amerikaiakat kiszolgálni.

Ezekre a hírekre 1918 november végétől valóságos nép-

áradat lepte el Nizzát. Ezúttal azonban nem a gazdag külföldiek siettek ide, hanem a *francia nők*. Nemcsak a szomszéd városoknak és falvaknak asszonyai és leányai tódultak Nizzába, hanem a *távoli Bretagne-ből, Normandiából, Cote d' Or-ból százával érkeztek a hölgyek egy-egy amerikai barátira szert tenni*. És el kell ismerni, hogy számításaikban nem csalatkoztak.

Hét hónap leforgása alatt néhány százezer amerikai katona fordult meg Nizzában, volt közöttük angol, olasz, orosz, spanyol, szeri), tót, cseh, román, lengyel, néger s még német származású is, mi sem volt hát könnyebb, mint eme különböző fajú és ízlésű férfiak között egy, két, három barátira szert tenni. Sok serdülő korban levő *tizenhárom, tizen-négy éves leányt* is lehetett a kalandszomjas hölgyek között látni, de a francia rendőrség addig semmit sem vett észre, amíg az amerikai hatóság közegészségügyi szempontból hatósági beavatkozást nem kért.

Minden katona *nyolc napot tölthetett el üdülésben*, nem számítva az ide-oda utazást. 1919 május végén hagyta el az utolsó amerikai katonavonat Nizzát, végtelen bánatára a francia nőknek.

De nemcsak a nők tartoznak ebbe a krónikába. Semmiféle anyagi áldozattól nem riadt vissza az Egyesült-Államok kormánya, hogy katonái hasznos és kellemes szórakozásokkal töltsék el nyolc napi szabadságukat.

Nizzában hét hónapon keresztül állandóan több amerikai katonai zenekar játszott felváltva. Ezek messze elmaradtak zenei tekintetben a mi katonai zenekaraink mögött, de azért a nizzai közönség ezrével sietett a Jardin Publique-be s lelkesen tüntetett az amerikaiak mellett. A Palais de la jetée-t az amerikai kormány óriási bérösszeggel kibérelte, hogy ebben a gyönyörű épületben katonái állandó otthont találjanak. Volt itten olvasó-, társalgó terem, naponta több ízben rendeztek amerikai művészek közreműködésével hangversenyeket, színelőadásokat, hetenként több ízben táncmultságokat.

Gombamódra szaporodtak ebben az időben Nizzában az

amerikai elnevezésű bárók és thea-házak. Ezek is állandóan zsúfolva voltak, lehetett ezekben mindenféle divatos táncot látni. Az Erneszt és Maxim-féle mulatóhelyeken az amerikai tisztek tobzódtak és dobálták a pénzt.

A könnyelmű mulatozás mellett az amerikaiak nem hanyagolták el a különböző *sportokat* sem. Elegendő sport-tér hiányában mit tehettek egyebet, minthogy *az utcákat, tereket és a tengerpartot használták fel sporttérül*. A környékbeli kirándulásokat is szerették. Autó röpítette mindenfelé őket és velük francia barátnőiket.

Az amerikaiak és franciák közötti viszony eleinte igen meleg volt, később azonban az amerikaiak úgy látták, hogy kihasználják őket és *nagyon elhidegültek*.

Az amerikai katonák semmiben sem szenvedtek hiányt, a cigarettától kezdve a sűrített tejig mindent hazájukból kaptak, örömmel osztogatták a cigarettát és egyéb jót. Nagy dolog volt ez Franciaországban, ahol dohányhoz csak nehezen és méregdrágán lehetett hozzájutni. Amikor a francia gyerekek «Good-by» köszöntéssel üdvözöltek egy amerikai katonát, az rögtön a zsebébe nyúlt s néhány «sou»-val, de igen gyakran néhány frankkal viszonzta a köszöntést. Később az amerikai katonáknak az üdvözlése annyira elfajult, hogy jól öltözött serdülő fiúk és leányok üzletet csináltak belőle. *Hatósági hirdetmény figyelmeztette a szülőket, hogy gyermekeiket tiltsák el ettől a szokástól.*

Megtették azt is az amerikai katonák, hogy pénzt dobáltak le az ablakokból, de ebből olyan tumultusok lettek, hogy később botrányba fulladt a dolog.

Az amerikaiak barátságával és bőkezűségével nagyon csúnyán és hálátlanul élt vissza a kapzsiság. Egy egyfogatú bérkocsiért az állomástól a Boulevard Dubouchage-ig az amerikai katonáknak 50 frankot kellett fizetni. Másnak ez az út öt frankjába került. Két amerikai tisztnek egy egyszerű vacsoráért és két üveg pezsgőért a Belle Meunière-ben 600 frankot számítottak fel. A tisztek kifizették a számlát, de az amerikai katonai parancsnokság közbelépésére a francia hatóságok kénytelenek voltak a vendéglőbe való belépést

két hónapon keresztül az összes katonáknak és tiszteknek megtiltani. A Rulil-szállodában egy beteg tisztnek csak a szobáért és tejért egy hétre *800 frankos számlát* prezentáltak. A monte-carlói Café de Parisban két pohár sörért 30 frankot kellett fizetni két amerikai közkatonának.

Rendkívül érdekesen járt el egy árdrágító vendéglőssel amerikai közkatonáé. Közönséges sandwichért 17 frankot számítottak fel, amit szó nélkül ki is fizetett. Ezután ötfogásos vacsorát szolgáltatott fel, jól megöntözte sörrel és borral, s amikor fizetésre került a sor, azt mondta, hogy az elfogyasztott ételeknek és italoknak az árát már megfizette a 17 frankkal. Hozzátette még, hogy a vendéglősnek jogában áll a rendőrséghez fordulni panasszal.

Az összeütközések ilyen esetek miatt a francia kereskedők és az amerikai katonák között mind gyakoriabbakká váltak. A nizzai rendőrség ezekkel az állapotokkal szemben tehetetlen volt, s végre is az amerikai katonai hatóság kénytelen volt a nizzai rendőrség támogatására *amerikai katonai rendőröket leküldeni*. Ezután az utcasarkokon amerikai rendőrök posztoltak, a vendéglők és kávéházak közelében ők vették át megzsarolt honfitársaiknak a panaszát. Ez természetesen nem igen tetszett a franciáknak, nemzeti önérzetükben érezték magukat sértve.

A helyzet ettől az időtől elmérgesedett. Egy kávéházban össze is ütköztek az amerikai rendőrök és franciák. Revolverlövés is hangzottak el. A dologból óriási botrányt csináltak, a közvélemény a legerélyesebb vizsgálat megejtését kívánta. A tetteseket azonban nem sikerült kézrekeríteni, azok az utolsó amerikai katonavonattal elhagyták Nizzát. A ragyogó riviérai napok így homályosultak el a végén.

A francia nő a háború alatt.

A francia nők valósággal túloztak az egész háború alatt. Lépten-nyomon hirdették szóban és írásban is, hogy «csak az utolsó csepp vérig!» «Jusqu'au bout!» — ez a jelszó mindig ott volt még magánleveleiken is.

Épkezű és éplábú férfiaknak lehetetlen volt társaságokba menni, hogy a bemutatkozás után először ezt a kérdést ne intézték volna hozzá: «Miért nem volt ön a háborúban?» A francia nők felfogása szerint minden francia földön tartózkodó idegennek önként kellett Franciaország megmentésére sietni. Szerencsés volt az a férfi, aki ezzel a kérdéssel úszta meg az első bemutatkozást; a legtöbbször a kemény sértegetést kellett eltűnie még a legjobb társaságokban is.

Abban az esetben, ha egy francia férfi azt a választ adta az említett kérdésre, hogy irodai szolgálatra van «mozgósítva» polgári hivatalba, gyárba vagy műhelybe, nyomban a szemébe vágták: Vous êtes embusqué». (Ön «meglógott» a harcolás elől.) Tudnunk kell, hogy az «embusqué» (lógás) szó a háború alatt a franciáknál nagyobb sértés volt, mint a «gyilkos» vagy «tolvaj» szavak. Amikor pedig a háta mögött beszéltek az ilyen polgári szolgálatra mozgósított katonáról, még azt is hozzátették, hogy «sale (piszkos) embusqué». De nemcsak a polgári szolgálatot teljesítő katonáknak, hanem gyakran még azoknak is kijutott a sértő szavakból, akik a fronon teljesítettek szolgálatot. Ha egy katona egészségi vagy egyéb fontos családi okokból a rendszeren négy havonta számára kijáró nyolc napi szabadságnál néhány nappal többet töltött odahaza, már neki is a szemébe mondták, hogy «meglógott». A francia nők a csendőröknél is jobban ellenőrizték azt, hogy egy-egy katonának mikor jár le a nyolc napi szabadsága.

Gyakran megtörtént, hogy még a rokkantakat is megsértették az «embusqué» szóval. Nizzában szemtanúja voltam a következő esetnek:

Felszállott a villamosra egy katona, aki valami csekélység miatt szóváltásba keveredett egy nagyon elegánsan öltözött hölgygel. A szóváltás annyira elfajult, hogy a hölgy odavágta a katonának, hogy «Vous êtes sale embusqué». A katona erre szó nélkül kikapcsolta és kihúzta bal, mesterséges karját. A sértő hölgynek nem volt ideje arra, hogy bocsánatot kérjen; az utasok mind rárohantak és úgy meg-

verték, hogy meg kellett állítani a villamos kocsit s a hölgyet a rendőrök beszállították a kórházba.

Amikor az ehhez hasonló esetek egyre gyakrabban ismétlődtek, a nizzai újságok arra kérték a közönséget, hogy katonáikkal szemben nagyobb óvatossággal használják az «embusqué» szót.

A francia sajtó kivétel nélkül, de maga a francia kormány is minden alkalommal honorálta a francia nőknek hazafias viselkedését. Az újságokban, mikor a francia nőkről volt szó, vagy a kormány háborús kiáltványaiiban mindig ott volt ez a dicséret: «A mi bámulatraméltó francia asszonyaink».

Lássuk most, hogy a francia asszonyok a háború idején tanúsított viselkedésükkel minden módon rászolgáltak-e ezekre a sokat hangoztatott dicsérő szavakra. Alkossa meg maga a magyar közönség az ítéletét, én csak szárazon fogom megírni mindazt, amit tapasztaltam. Amilyen jóleső örömmel láttam néhány héttel ezelőtt, amikor franciaországi internálásomból hazautazóban voltam, hogy Királyhidától Budapestig a szántóföldek általánosságban meg vannak művelve, annyira leverő hatással volt reám az, hogy egész Franciaországban művel:énül láttam a szántóföldeket és elhanyagolt állapotban a réteket. Több mint kétezer kilométeres utat tettem meg Franciaországon keresztül: a kép mindenütt ugyanaz volt. Minden az enyészet képét mutatja, mert a francia nők a háború tartama alatt, — azt lehet mondani, hogy általánosságban, — családi, gazdasági s egyéb kötelességüket csaknem teljesen elhanyagolták. A gyermekeknek a nevelésére sohasem fordítottak valami rendkívüli gondot a francia nők, a háború alatt pedig még ennél is kevesebbet.

Saját magám láttam, hogy egy anya, akinek a férje mint magasrangú tiszt a fronton teljesített szolgálatot, tíz éves leány- és nyolc éves fiúgyermekével együtt küldözgette a csokrokat — barátjának.

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság
törlése.

A versaillesi békeszerződés titkaiból.

Wilson elnök ajándéktárgyai.

Mikor Wilson elnök a párisi békekonferenciáról hazájába visszautazott, nem csupán a rosszul megcsinált német békeszerződést vitte magával, hanem az Európában kapott ajándéktárgyakkal bőven megrakott málhait is.

Mint a következmények mutatják, amerikai polgártársai nem voltak és nincsenek meglegedve az ő hozzájárulásával készült békeszerződéssel, de még inkább rossz néven vették tőle, hogy elnök létére külföldön fűtől-fától ajándékokat fogadott el.

Különösen *Knox* szenátor háborodott fel emiatt. Ő kereste ki az Amerikai Egyesült-Államok törvénytarából azt a régi, de még mindig érvényben álló törvényt, amely megtiltja az Egyesült-Államok fejének, hogy külföldiektől bárminő ajándékot elfogadjon.

Knox szenátor e törvény alapján vizsgálatot indítványozott Wilson ellen, indítványát a szenátus el is fogadta.

A vizsgálat intézésére bizottságot küldtek ki, amely nyomban meg is kezdte működését.

A bizottság egyheti működés után nyolcmillió frankra becsülte azoknak az ajándékoknak az értékét, amelyeket Wilson elnök, felesége és leánya Európában kaptak és elfogadtak. Ezt a számadatot a francia lapokból vettem, amelyek azt is megjegyezték, hogy a bizottság még nem fejezte be leltározó munkáját.

Az ajándékok adásában az ántánt és a szövetséges államok, egyes testületek és magánosok vetélkedtek egymással. Az angolok és a franciák főleg ékszerekkel, a franciák ezenkívül még sévres-i porcellánokkal is, a belgák brüsszeli csipkéekkel kedveskedtek Wilson elnöknek és a családjának. Az olasz városok ellenben — siettek Wilson elnököt díszpolgárrá választani.

Róma nagy lelkesedés közepette *Civis Romanus-szá* választotta meg Wilson-t. Piemont-nak összes városai és falvai

pedig Turinban ünnepélyesen adták át Wilsonnak a díszpolgári okleveleket.

Később, amidőn a fiumei kérdés Wilson közbelépése folytán — az olaszokra nézve kedvezőtlen fordulatot kezdett öltetni, *D'Annunzio* egy újságcikkében azt írta, hogy a pergamenre írott díszpolgári oklevelek helyett az olaszoknak is — mint a többi szövetséges államoknak — ékszereket s más értékesebb tárgyakat kellett volna átnyújtani Wilson feleségének — *tiszteletük kifejezésül*.

D'Annunziót ezért a nem is nagyon leplezett sértéséért az olasz lapok nagyrésze elítélte, szemére vetették, hogy megsértette egy szövetséges államnak a fejét és egy nőt, de D'Annunzio rá sem hederített a szemrehányásokra s nem vonta vissza a sértést.

Parisban nagy port vert fel a Galerie Lafayette ajándékanak az ügye, A legdivatosabb párisi nagy áruház, a Galerie Lafayette, a párisi napilapokban és egyéb helyeken elhelyezett reklámokkal hívta fel a közönség figyelmét az alkalmazottjai által Wilson kisasszonynak felajánlott fehérnemű megtekintésére. A közönség heteken keresztül tízezrével vonult az áruház tündériesen kivilágított kirakatai elé, ahol a fejedelmi vagyont érő gyönyörű fehérneműk ki voltak állítva. Mindenki elragadtatással beszélt a rendkívüli ízléssel kiállított fehérneműkről, a párisi szalonokban ez volt a szóbeszéd legbőségesebb tárgya s titokban sokan irigyelték Wilson kisasszonyt, aki, ha nem volna egyéb hozománya, már csak a kelengyéjére is kaphatna vagy egynehány tucat völegényjelöltet.

Jött azonban április elseje s az áruház alkalmazottai siettek a pénztárhoz, hogy felvegyék fizetésüket. Nagy megdöbbenésükre valamennyiüknek a fizetéséből jócskán levontak az áruház igazgatóságának rendelkezésére — előzetes meghallgatásuk és beleegyezésük nélkül — a Wilson kisasszonynak felajánlott fehérnemű árának fedezésére. A levonások 40 és 300 frank között váltakoztak.

Az alkalmazottak között persze nagy zúgolódás lett, de mit tehettek, — bele kellett nyugodniok a változhatatlanba.

Nem így gondolkozott azonban öt szegény kis midinette, akik, a párisi nagy drágaság mellett, alig tudtak megélni a fizetésükből. Ők nem voltak annyira diplomaták, mint a többi kollégáik, tiltakoztak a levonás ellen s azt merészték mondani, hogy Wilson kisasszony vegyen a saját pénzén fehéreneműt, ha szüksége van rá. Ebből azonban baj lett. Az öt tiltakozó midinettet 24 óra alatt elcsapták az áruházból.

Az ügy ezzel a nyilvánosság elé került. A *L' Oeuvre* és *Bonsoir* című lapok fessegetni kezdték a dolgot, annyit írtak a Wilson kisasszony fehéreneműiéről és az egyéb ajándékokról, hogy a hír a tengeren keresztül Amerikába is eljutott.

A szigorú amerikai szenátorok nem tehettek egyebet, minthogy a vizsgálat elrendelésével dokumentálják, hogy az amerikai nép nem azonosítja magát elnökének magánténykedésével.

Internálásomról.

Utazás Nizzából — le Viganba.

1914 augusztus 4-én este a hétórai katonai vonattal hagytam el Nizzát. Hosszas utánjárásba került kieszközöl-nöm, hogy az internáltak utolsó csoportjával utazhassak, de a sors véletlenül kedvemre járt. A délután négy órakor Nizzából útnak indított mintegy három-négyszáz internálnak a vonatát ugyanis a nagy zavarban nem állították meg Tarasconban; a tévedésre csak Montélimarban jöttek rá, ahol a tömeg az internáltakat megtámadta és össze-vissza verte. A katonai hatóság kénytelen volt a segítségükre katonaságot kirendelni s a legközelebbi vonattal Tarasconba visszaszállítani őket. Ezeket a szerencsétleneket Montélimarban marhako-szikba tették be, ahol annyira össze voltak szorítva, hogy Tarasconba visszaérkezve, több mint a felük megbetegedett.

Amikor a vasúti állomáshoz kiértem, egyetlenegy hor-dárt sem találtam. Felvilágosításért a portáshoz fordultam, aki azonban kérdésemre nem is válaszolt, mert tudta, hogy internált vagyok.

Podgyászomat magam vittem ki a perronra, ahol egy

kis csoportban civileket pillantottam meg. Gyanítottam, hogy ők is internáltak és egyenesen feljűk tartottam. Tényleg azok voltak; lehetek hűzan vagy huszonűten. Volt közöttűk mindenféle nemzetiséghez tartozó.

Nagyon megűrűtek, hogy a számuk eggyel szaporodott, de különűsen boldog volt egy dalmát artistának a magyar felesége, hogy magyarul beszélhetett. Egy fiatal cseh szabó nyomban vállalkozott, hogy az átszállásoknál a podgy ászomat vállára veszi s hét óra elűtt néhány perccel egy száadosnak a felszűlítésára az eggyik harmadosztályű kocsinak a fűlkéiben helyezkedtűnk el mindannyian.

Marseilleig az utazás minden különűsebb incidens nélkül folyt le. Augusztus 5-én reggel hét óra tájban érkezűnk meg Marseillebe a nagy állomásra, ahol egy őrmesternek a felhívása folytán a vonatról leszállottunk s a Perronon helyezkedtűnk el.

A vasűti éttermeknek és a kijárásoknak a kapui zárva voltak és azokat katonák őrizték; nem tudűnk tehát egy kis kávéhoz vagy tejhez hozzájutni.

Marseilleben a vasűti állomásnál a legképtelenebb rendetlenség uralkodott. Egy öreg száados egy fűhadnaggal dirigálta a minden tíz percben érkezű és induló katonai vonatokat, de halvány sejtelve sem volt arról, hogy az internáltakkal mi fog történni.

Mikor a hosszas várakozásban türelműnk elfogyott s erélyesen felléptűnk, a száados azzal csillapított le bennűnket, hogy a déli vonattal tovább indítanak s a Nizzában kapott internálási jegyűnkre a katonai irodában azt irattá rá, hogy «via Tarascon». Én ezt a kifejezést tág értelműnek találtam s mivel láttam, hogy a mozgűsítást vezetű tisztnek a kötelességeirűl halvány sejtelve sincs, beléptem a katonai irodába és kértem az altiszteket, hogy az igazolványomon a Tarascon szűt javítsák ki Parisra, amit az altisztek szű nélkül meg is tettek. Megtudta ezt a cseh szabó, akinek az igazolványát szintén kijavították. Ennek az internáltak körében híre terjedt s valamennyien bementek az irodába igazolványűnknek a kijavítása végett. Eggyik Lyonba akart menni,

hogy ottan a kiállításon valami munkát találjon, a másik Dijonba vagy Parisba készült.

Valamennyinek az igazolványát kijavították, amiből azonban baj keletkezett. A perronon szolgálatot teljesítő detektív figyelt bennünket, érdeklődni kezdett, hogy miért járunk benn az irodában s amikor egyik internálnak a kijavított igazolványát meglátta, azt kérdezte, hogy miért kérte a kiigazítást.

A kérdőre vont internált erre azt felelte, hogy neki a cseh szabó adta a tanácsot, viszont a cseh szabó azzal védekezett, hogy én kértem először az igazolványomnak a kijavítását. A detektív erre engemet szólított fel igazolásra. Én dühbe jöttem; azt válaszoltam neki, hogy vonja felelőségre az altiszteket s azt sem tudjuk, hogy tulajdonképpen mi is fog velünk történni.

Erre meg a detektív jött dühbe. Azt kérdezte, hogy talán léghajóra számítok? A párbeszéd olyan hangos volt, hogy mindenki, aki a perronon tartózkodott, ránk kezdett figyelni s a további botránynak elejét veendő, a prefekturának egyik titkára odasietett hozzánk.

Ennek a titkárnak ugyanazt mondtam, amit a detektívnek, amire ő igazolványomat kérte elő. Amikor az íráson nevemet megpillantotta, csaknem nyakamba borult. A detektívet erős szemrehányásokkal illette s azt mondotta neki, hogy hogyan merészel egy orossal ilyen udvariatlan hangon beszélni.

(A háború előtt a franciának az teljesen egy volt, hogy valaki orosz vagy pedig szerb, az oroszokról tudott valami keveset, a szerbekről azt sem tudta, hogy Ázsiában vagy Afrikában vannak-e.)

Szerb nevemmel megnyertem a csatát s a titkár arra is utasította a detektívet, hogy részemre az elsőosztályú kocsi-ban kell helyet biztosítani.

Déli tizenkét órakor, amikor a vonat berobogott, a detektív egy katonával sietett részemre az első osztályban helyet szerezni. A cseh szabó kérte, hogy ötöt is az első osztályban helyeztessem el. Csak egy szavamba került s a szabó-

hordáromnak a kérését teljesítették. A cseh nem azért cseh, hogy ezzel megelégedett volna, most már arra kért, hogy két német nevelőnőt is helyeztessek el az első osztályban. A kérést többféle szempontból nem utasíthattam vissza, csupán azt a kikötést tettem, hogy a kisasszonyokkal útközben sokat nem társalkodhat, nehogy azoknak németes kiejtéséből kilétünk az utasok előtt elárulassék.

Marseillet elhagyva, minden állomásnál a városnak vagy a községnek egész lakossága künn volt. Az asszonyok leírhatatlan lelkesedéssel fogadták mindenütt egészen Tarascouig a vonatunkat. És mert katonai vegyes vonaton utaztunk, minden asszony töméntelen enni- és innivalót hozott magával a mozgósított katonák részére. Alaposan kihasználta ezt a cseh szabó, aki Marséilletől minden állomáson elsőnek sietett le a borért, csokoládéért s egyéb falánkságért.

Az asszonyok torkukszakadtából kiáltották, hogy: «Allez casser la tête du Guillaume» («menjen betörni Vilmos császárunk a fejét») s bőkezűen osztogatták az ajándékokat.

Amikor a mozdony az állomások előtt fűtyölt, a cseh szaladt jobbra is, balra is nézni, hogy melyik oldalon fekszik az állomás. A cseh úgy tele ette és tele itta magát, mint soha életében; jól tartotta a német kisasszonyokat is, de mindamellet, amikor Tarasconba, három óra tájban megérkeztünk, már neki is annyi holmija volt, hogy azokat másra kellett bízni.

Tarasconban a katonák a vonatról leszállítottak és őrizetbe vettek, de itten semmiféle, incidensben sem volt részünk. Öt óra tájban felszállítottak egy marhakocsiba, a katonai parancsnok egy németül beszélő hadnagyot adott mellénk s vonatunk Nimes irányában megindult.

Noha az utat Nimesig marhakocsiban tettük meg, ez az utazás kellemes volt. A kocsi ajtaját mind a két oldalon nyitva hagyták, útközben szemléltük a vidéket, vagy pedig elbeszélgettünk a túlságosan nyájas francia hadnaggal. Amikor azonban este hét óra tájban Nimesbe megérkeztünk, a helyzetünk váratlanul rosszra fordult.

A vonat alighogy megállt, a hadnagy köszönés és búcsú

nélkül kiugrott a kocsinkból. Ebben a pillanatban éreztem először a francia népnek az álnokságát. A francia hatóság mindent elkövetett, hogy a lakosság a lehető legellenségesebben fogadjon bennünket.

Nimesnek nyolcvankétezer lakosságából hatvanezer künn volt az állomáson. Tudniok kellett, hogy érkezünk. Rendeztek is olyan fogadtatást, amilyenre csak egy, a gyűlölettől megvadult nép képes. Különösen a hölgyek voltak magukon kívül a dühtől. Olyan ordítózást rendeztek, hogy annak kilométer távolságokra is el kellett hallatszani.

Voilà les Boches, les assassins, il faut les tuer (íme, itt vannak a bűdös németek; a gyilkosok; meg kell őket ölni; és hasonló kifejezések úgy röpködtek, mint az istennyila. A katonai hatóság, hogy kedvében járjon a népnek s annak a háborús lelkesedését fokozza, feltűzött szuronyok között, különböző ürügyek alatt, többször elvonultatott bennünket az őrző népek előtt.

A hangulat már annyira izzó volt, hogy a tömeg a rácsokat, mely elválasztotta tőlünk, kezdte tördelni, hogy ránk rohanjon. Erre a katonák bekísértek az állomásnak egy óriási pincéjébe, ahol bezártak, hogy az életünket megmentésük, mint ahogy ők mondták. Ez a jelenet negyven órán keresztül minden félórán megismétlődött. Az ország különböző részéből szállították Nimesbe az internáltakat; a népnek a velőig beható kiáltásából előre tudtuk, hogy újabb csoport érkezett s hogy néhány pillanatra börtönünknek az ajtaja fel fog tárulni. A Nizzából és a Riviéráról érkezett internáltaknak nagy része a jobb osztályhoz tartozott.

Magyarok is lehettünk mintegy harmincan, köztük ifjú gróf Harnoncourt Félix öttagú kíséretével, gróf Pestetich Vilma, őrgróf Csáky-Pallavicini stb. A bánásmódban semmi különbség sem volt. Harminchat órán keresztül inni és enni senkinek sem adtak. Amikor az utazástól és nélkülözéstől kimerülten lázongani kezdtünk, egy tábornok keresett fel bennünket s kegyesen megengedte, hogy akinek pénze van, az a katonák útján a közeli vendéglőből hozathat enivalót.

Francia szokás szerint ez a tábornok a francia nép ne-

meslelkűségéről, az idegenekkel szemben mindenkor tanúsított kiváló bánásmódjáról s egyebekről is értekezést tartott s kilátásba helyezte, hogy augusztus 7-én az öt órakor induló vonattal Vigauba szállítat bennünket, ahol internálva leszünk. Ideje is volt már, hogy csináljanak velünk valamit.

Három napon keresztül a franciák nem adtak egy falat kenyert sem, három éjen keresztül nem volt alkalmunk lepihenni.

Augusztus 7-én nagy örömmel vettük tehát tudomásul, hogy délután öt órakor le Vigauba szállítanak. Néhány százan voltunk már ekkor Nimesben összpontosítva.

Délután öt órakor több harmadosztályú kocsiban helyeztek el bennünket s a vonat elindult Vigan felé. Útközben minden állomáson az egész lakosság kijött a fogadtatásunkra. Nimestől Vigan száz-százhusz kilométer távolságra fekszik s nagyon sok vasúti megállóhely van a vonalon.

Érdekes jelenetekben volt részünk; sok helyen azonban a helyzet kritikus volt, mert a tömeg a kupékba be akart törni. Ásóval, kapával, fejszével fenyegettek bennünket, úgy hogy kénytelenek voltunk később a függönyöket leereszteni.

Így bántak velünk a franciák már akkor is, amikor még a német kegyetlenségekről semmit sem tudtak.

Világos volt az is, hogy maga a hatóság szervezte az ellenünk való tüntetéseket s érkezésünkről a lakosságot előre értesítette. Ez volt a legjobb eszköz arra, hogy a francia népnek háborús kedve a végsőkig fokoztassék.

Ilyen hatórási utazás után 1914 augusztus 7-én este tizenegy órakor értünk meg a mi camps de concentrationkba, le Vigan ba.

Megérkezésem le Vigauba és ottani tartózkodásom.

1914 augusztus 7-én este tizenegy órakor érkeztem meg a többi internáltakkal le Viganba. Gyönyörű holdvilágos este volt. Mindnyájan meg voltunk lepve a vidék szépségétől.

A város a Cévennes-h egy láncolat déli nyúlványában terül el. Járási székhely, mintegy háromezernyolcszáz lakos-

sal. Régi ötemeletes házai vannak, keskeny utcákkal s mindenben egy jellegzetes délfranciaországi városkának a benyomását teszi az érkezőre.

Le Vigan történelmi nevezetességét onnan veszi, hogy a hírneves d'Assas francia tábornok itt született s óriási kastélva még ma is megvan. Noha késő esteli idő volt, a városnak egész lakossága kijött az állomásra, hogy bennünket lásson. Itten azonban sem megérkezésünk alkalmával, sem a városházához való bevonulásunkkor egy ellenséges hang sem hallatszott.

A lakosság az állomástól a városházához vezető útnak két oldalán helyezkedett el s látható kíváncsisággal szemlélte bevonulásunkat.

A városházához érve, a polgármester a tanács élén fogadott s azonnali megmotozásunkat rendelte el. Két külön helyiségben, egyik a férfiak, másik a hölgyek számára, megmotozásunk azonnal megtörtént.

A pénzt és értéktárgyakat elszedték tőlünk s a motozás megtörténte után a polgármester közölte, hogy azoknak, akiknek pénzük van, bizonyos teltételek mellett megengedi a szállodában való lakást. Lehattunk körülbelül kétszázan, akik szállókba mentünk, a többieket egy régi selyemgyárban helyezték el.

Egynéhány nap múlva megtudtuk, hogy a polgármesternek velünk szemben tanúsított előzékenysége abban lelte a magyarázatát, hogy ő az államtól utánunk is felvette az egy frank huszonöt centimes napi ellátási díjat, ez azonban a zsebében maradt. Néhány hónap alatt ez az összeg mintegy harminc-nyezvenezer frankra emelkedett, úgy, hogy ő az internálásunkból jelentékeny hasznot húzott. Elég sok irigyet is szerzett a polgártársai között emiatt.

Én a Hotel du Midiben laktam. Teljes penzióért (lakás és koszt) száz frankot fizettünk havonta és fejenkint. Ezért a kis pénzért kaptunk elég enivalót, de a konyha rendkívül rossz volt.

Le Vigan egyike Franciaország legösmertebb gyümölcs- és bortermő vidékének, havi száz koronáért annyi gyümölcs-

csőt ehettünk, amennyi jól esett és annyi vörösborot ihattunk, amennyi belénk fért.

Ámbár a bor rossz volt, néhány német internált naponta öt-hat litert fogyasztott el, mert kérni sem kellett, a pincér hozta szó nélkül.

Ebben az időben egy liter bor kicsiny eladásban öt centimesbe került le Viganban. Megérkezésünk után néhány napig a helyzetünk tűrhető volt. Megengedték, hogy a napnak bizonyos szakában a szállodát csoportosan elhagyhassuk s a részünkre kijelölt helyen sétálhassunk. A városbeli intelligencia közül többen jöttek a szállodába velünk társalogni; imponált nekik, hogy több mágnás volt sorainkban. Amint azonban a németek közeledtek Parishoz, helyzetünk napról-napra rosszabbra fordult. A családok is tömegesen kapták az értesítéseket, hogy hozzátartozóik a harctéren elesetek.

Ettől az időtől kezdve azokat az internáltakat, akik elkésve érkeztek Viganba, megérkezésükkor alaposan elverték s tömlőbe vetették. Főleg a Marseillebe érkező hajókon tartóztattak le naponta két-három egyént s amikor Viganba szállították őket, a lakosság azt mondotta, hogy ezek mindannyian kémek.

Nekünk is megtiltották a szállodából való kimozdulást s a látogatások is elmaradtak. Egy alkalommal, amiért a szomszédos házban levő borbélyhoz átmentem, le akartak tartóztatni.

Festetich Vilma grófnőt, amiért a tilalom ellenére a városházához felment és tiltakozott a polgármester rendelkezése ellen, a polgárőrséget alkotó suhancok a polgármester szemeláttára lefogták, egy kézi kocsira háton fekvé leköttözték s úgy hordozták keresztül a városon, hogy a lakosságnak legyen miben látványossága. Ezután pedig a törvényszék börtönébe vetették.

Noha Festetich Vilma grófnő több mint hatvan évet számlált, a vigani hatóságnak egy tagja sem merészelt a lakosságnak eme középkorba illő bánásmódja ellen tiltakozni. A törvényszék fogházából csak huszonnégy óra múlva az államügyész közbelépése folytán szabadult ki.

A mi helyzetünkkel szemben milyen volt a régi selyemgyárban elhelyezett öt-hatszáz internálnak a helyzete? A lehető legszánalmasabb, amit csak el lehet képzelni. Maga s. selyemgyár olyan állapotban volt, hogy nálunk az ilyen épületet a hatóság közegészségügyi tekintetéből leromboltat.

Az ablakokon üvegtábla nem volt, minden internált egy kas szalmát kapott csak, hogy abból magának fekvőhelyei csináljon. Takarót nemcsak a férfiaknak, de még a nőknek és gyermekeknek sem adtak.

Az internáltak öt hónapon keresztül mást, mint levest, délelőtt tizenegy órakor és este öt órakor pedig egy kis darab kenyeret kaptak. Hogy ezek a szerencsétlenek éhen nem haltak, csak annak tulajdonítható, hogy valamennyinek volt egy kevés megtakarított pénze s a nagy olcsóság mellett vásárolhattak valamit.

Mikor a francia lapokban azt olvastuk, hogy a németek fekete kávé helyett árpalevet adtak a francia internáltaknak, nagyon csodálkoztunk, mert a viganai internáltaknak sem kávéban, sem árpalében nem volt részük.

Ez az állapot tartott egészen 1914 végéig, amikor is a francia kormány a német kormány ellenrendszabályai folyiár kénytelen volt az internáltaknak a helyzetével foglalkozni s azon változtatni.

1914 december végén osztályoztak bennünket. Külön csoportba osztották a nős internáltakat, a különböző nemzetiségűeket pedig más csoportokba helyezték.

A nőtlen internáltakat 1915 január első napjaiban a Nizza és Cannes közötti Szent-Margit-szigetére szállították, ahol katonai ellátásban részesültek, a családosokat pedig a Pyrénéekben fekvő Garaisonba szállították. A lengyel, cseh, szerb, román, tót, ruthén nemzetiségűeket Viganban hagyták.

Itt maradtam én is 1915 szeptember elejéig, ahonnan külön engedély alapján szeptember 6-án visszatértem Nizzába

Nizza a háború kitörésekor.

1914 július havában Nizzában voltam. A nyári hőségben is sok külföldi tartózkodott ebben az időben a francia Rivierán. Tizenegy óra tájban a «Grande Bleu» nevű tengeri fürdőben már lehetetlen volt egy kabint találni.

Mindenki a közelgő háborúról beszélt. A franciáknál határtalan volt a lelkesedés. Kora reggeltől késő éjszakáig hatalmas tömeg lepte el az utcákat; az Avenu de la Garon (ma Avenu de la Victoire) a közlekedés lehetetlen volt

Különösen a le Petit Niçois et l'Eclairneur című lapok szerkesztősége előtt volt a tolongás óriási, ahol öt-tízpercenként függesztették ki a legújabb táviratokat. A tömeg állandóan hazafias dalokat énekelt, éltette a szerbeket, az oroszokat és abcugolta a «Boche»-okat. Mindenki biztos és gyors győzelemre számított, fogadásokat kötöttek, hogy az oroszok három hónap alatt Berlinben lesznek.

Az izgatottság és lelkesedés augusztus elsején tetőfokát érte. Megjelentek a mozgósítási hirdetések; a katonák ezrével érkeztek a szomszédos városokból és falvakból. Minden negyedórán vonat érkezett katonákkal és különböző hadi felszerelésekkel.

Nizza mozgósítási gócpont és «camps retranché» volt; a mozgósítás egy olasz támadás ellen volt tervezve és végrehajtva. Tíz nap alatt Nizzába és a szomszédos helységekre kétszázezer katonát összpontosítottak.

A «Casino Municipal»-t, a «Palais de la Jetée»-t, a szállodáknak nagy részét kaszárnyáknak vagy kórházaknak rekvirálták, de így sem lehetett minden katonát tető alá juttatni. Sokan a szabad ég alatt, sátorokban táboroztak; a katonai konyhákat pedig a városon végigfutó «Paillon» medrében (nyáron rendszeren kiszárad) állították fel.

A mozgósítás elrendelésével együtt külön hirdetések jelentek meg, amelyek szerint a külföldieknek szigorúan kötelességévé tették, hogy huszonnégy óra leforgása alatt a városi hatóságnál jelentkezzenek. A jelentkezőknek a száma

olyan nagy volt, hogy a városháza udvarán is asztalokat kellett elhelyezni, ahol a tisztviselők az útleveleket vizsgálat alá vették.

A magyar, az osztrák és a német állampolgároknak az elutazásra negyvennyolc óra haladékot adtak, ez azonban illuzórius volt, mert a vonaton helyet nem lehetett találni. Néhányan automobilon, kocsin vagy gyalog menekültek, mert Nizza csak harminc kilométerre fekszik az olasz határtól, de holmijuknak nagy részét vissza kellett hagyni; ezt rögtön zár alá helyezték. A visszamaradottakat a jelentkezőstől számított negyvennyolc órán túl internálták.

A háborúban nem álló külföldi, vagy pedig a szövetséges államok polgárai, amennyiben személyük ellen a legkisebb gyanú sem merült fel, igazoló-eljárás után tartózkodási engedélyt kaptak.

Hogy milyen nagy volt a Nizzában élő külföldiek száma, az alábbi számok mutatják.

Noha augusztus nem szezon-hónap Nizzában, a hatóság kiadott az olaszoknak 43,000, az oroszoknak 4200, az angoloknak 1350 tartózkodási engedélyt; az internált németek száma 2100, az osztrák-magyaroké pedig az 1000-et fölülhaladta.

A mozgósítással egyidejűleg megindult a kémeknek az üldözése is. Ez valóságos mániává fajult a franciáknál, de különösen Nizza lakosságánál. Ha valaki kockás ruhát öltött magára, ez elegendő volt a nizzaiaknak, hogy az illetőt «Boche»-nak minősítsék és igazolásra szólítsák.

Számtalan azoknak az ártatlanoknak a száma, akiket kémkedés gyanúja miatt az utcán véresre vertek, vagy börtönbe vetettek, ahonnan csak hetek vagy hónapok múlva szabadultak ki. Az ismertebb német szállodákat, mint a Terminus, a Hôtel des Ambassadeurs-Venise, a tömeg meghorhanta és azokban mindent ízzé-porrá zúzott.

A nizzaiak nagyon féltékenyek voltak az ott letelepedett német kereskedőkre s különösen a szállodásokra, mert az utóbbiak reális ár mellett több kényelmet biztosítottak a közönségnek.

A háború kapóra jött nekik, hogy ezektől az alkalmatlan konkurrenspektől megszabadítsák magukat, remélvén, hogy ezután tetszés szerint állapíthatják meg az árakat. Egy német péküzlet is volt Nizzában, amely arról volt nevezetes, hogy boldog-boldogtalannak hitelezett. Ezt az üzletet is teljesen összerombolták. A pusztítás munkáját főleg az adósok végezték el.

A német, magyar és osztrák arisztokrácia, valamint pénzügyvilág tulajdonában levő gyönyörű villákat zár alá helyezték. A harctérről érkező hírek azonban kezdték lelohasztani a nizzaiaknak eme harcias kedvét.

Nizza a háború alatt.

Internálásomból 1915 szeptember 6-án érkeztem vissza Nizzába. Meg voltam lepve, hogy mennyire kihalt. Néhány száz belga menekülttől eltekintve, a külföldiek alig néhányan tartózkodtak a városban.

A háború kitörésekor a Nizzában összpontosított katonákat elszállították a frontra, mert Olaszország ekkor már az entente oldalán harcolt. Néhány gyarmati ezred képezte csak a helyőrséget.

A nagy szállodákat kórházakká alakították át és így több mint 100 szállodát és középületet használtak kórházi célokra.

A francia frontról és a balkáni harctérről a betegek és sebesültek naponta ezrével érkeztek.

Az üzleteknek nagyrésze zárva volt. Sok boltnak az ajtajára ezt írták: *Fermé à cause de mobilisation.* (Mozgósítás miatt zárva.) Több kereskedő pedig azért volt kénytelen zárni, mert nem volt vevőközönsége.

Az éttermek és a kávéházak kongtak az ürességtől. A máskor oly népes *Café de Lyon, la Régence, Pommel* és *Monnot* kávéházakban a délelőtti órákban csak két-három ember lézengett.

A kávéházak ebéd után három óra felé kezdtek kissé megtelni, de öt óra tájban ismét üresek voltak. A nem rek-

virált szállóknak alig volt közönsége. Én a vasúti állomás átellenében egy maison meublée-ban laktam, ahol huszonnyc bérelhető szoba volt, de öt hónapon keresztül én voltam az egyetlen lakó.

Az utcák és a sétaterek néptelenek voltak. A Promenade des Anglaise egy lelket sem lehetett látni. A napnak különböző szakában órák hosszat bolyongtam itt, bámultam a gyönyörű tengert, elbarangoltam egész Californiáig vagy Villefrancheig, de egy lélekkel sem találkoztam.

A kávéházakat és vendéglőket este kilenc óraker zárni kellett. Ebben a kérdésben a francia hatóság kérlelhetetlen szigorral járt el nemcsak Nizzában, hanem az egész országban.

A kávéházakat és vendéglőket egy perccel sem lehetett nyitva tartani a zárórán túl. Ha valaki a tilalmat csak egyszer is megszegte, üzletét nyomban bezárták.

Amikor a francia lapokban olvastam, hogy hogyan dorbézolnak Budapesten éjszakákon keresztül, késő reggelig, egyáltalán nem akartam hitelt adni az újságoknak.

Bárminemű zenélés vagy éneklés a legszigorúbban tiltva volt. Ebben a tekintetben annyira túlzásba mentek, hogy még a magánlakásokban sem tűrték a zenét.

Ha valaki a lakásában zongorázni vagy énekelni merészelt, a szomszédok felrohantak a lakásba, tiltakoztak eme «nemzetüket és halottaik kegyeletét sértő eljárás ellen» s addig nem távoztak, amíg az illető játékos vagy énekes fogadalmat nem tett, hogy más alkalommal hasonló eljárástól tartózkodni fog.

A németek elleni határtalan gyűlöletet állandóan és mesterségesen szították és táplálták. A l'Eclairer de Nice című napilap plakátokat osztott ki — még pedig ingyen — a kávéház-, vendéglő- és üzlettulajdonosok, valamint magánosok között.

Bemutatók kettőt ezek közül még ma is nagyon sok helyen kifüggesztve levő plakátok közül.

Az egyik így szól:

Français souvenez-vous!

N'oubliez pas ce qu'ils ont fait les Allemands en France !

Ils ont pillé
 Ils ont incendié nos villes
 Ils ont déporté .
 Ils ont violé nos femmes
 Ils ont assassiné nos enfants etc.

(Magyarul: Francia emlékezzen! Ne felejtse azt, amit a németek csináltak Franciaországban!

Kifosztották, felgyújtották városainkat, deportálták, meggyalázták nőinket, meggyilkolták gyermekeinket stb.)

A másik plakát egy allegorikus képet ábrázol.

Egy gyászruhás nő síró szemekkel néz egy égő várost, mellette ül egy rokkant katona.

A plakáton csupán ennyi a felírás:

Plus d'Allemands!

Rien d'Allemand!

(Nincs több német, semmi német. Ez azt akarja jelezni, hogy a francia iparban és kereskedelemben a német kereskedő, a német ipari gyártmánynak nincs többé helye.)

Este kilenc óra után a város félhomályba borult. Egy lelket alig lehetett az utcán látni.

Ezek a rendőri korlátozó intézkedések nem csupán a háború, de még a fegyverszünet első négy hónapjában is hatályban maradtak.

A kereskedelmi és üzleti élet 1916 január végén kezdett egy kissé fellendülni. A szerb menekültek ezrével érkeztek ebben az időben Nizzába; később az angol katonák részére rekviráltak a Cimién néhány hatalmas szállodát; a fegyverszünet alatt pedig az amerikai katonák érkeztek óriási csoportokban.

A kereskedők és üzletemberek siettek részben behozni azt, amit a háború első éveiben az üzleti élet teljes szünetelése folytán elvesztettek, de a színházi, kávéházi és vendéglői éjjeli élet, a kérlelhetetlenül szigorú, mondhatni durva és kegyetlen francia hatóságok eljárása folytán, továbbra is változatlan maradt.

Ilyen volt az élet a máskor annyira pajkos, zajos és víg Nizzában a háború alatt.

Nizza a fegyverszünet alatt.

1918 november 11-ike felejthetetlen nap lesz a nizzaiak előtt. Már előtte való nap este óriási tömegek járták be a főbb utcákat, de különösen nagy volt a lelkesedés és csoportosulás az Avenu de la Gare-on.

Öreges és fiatalok, férfiak és hölgyek csoportokban énekeltek, lelkesen tüntettek a le Petit Niçois és l'Eclairer szerkesztősége előtt; a rikkancsok torkuk szakadtából kiáltották, hogy: Guillaume a crevé (megdöglött Vilmos, t. i. a császár).

A lelkesedés azonban november 11-én érte el tetőfokát. Ez a nap volt a hivatalos ünneplés napja.

Röggel nyolc órakor a Chateauban elhelyezett ágyúk hatvan lövéssel adták tudomásul a lakosságnak, hogy az ünnepségs kezdetét vette. Egyidejűleg az összes templomok harangjai megkondultak s szóltak fél órán keresztül. Mindenki, aki csak tehetett, sietett ki az utcákra.

A polgári és katonai hatóságoknak a fejei virágokkal és a szövetséges államok zászlóival díszített, automobilokon száguldottak végig az utcákon s adták tudtul a lakosságnak, hogy a győztes háborúnak vége van; a fegyverszünetet aláírták.

A több mint négy évig tartó háborúban végtelen sokat szenvedett nép tobzódott örömsében. Az Avenu de la Gareon a kocsi- és villamasközlekedést be kellett szüntetni, a tolongás életveszélyes lett.

Déli tizenkét órakor a l'Eclairer erkélyéről a szerkesztőségnek egy tagja beszédet intézett a néphez, a színházi dalárdák hazafias dalokat énekeltek. Amikor a Marseillaise-re került a sor, a tömeg levette kalapját s együtt énekelt a színészekkel.

Déli egy óra után az utcák kezdtek elnéptelenedni, de már két órakor a tolongás még nagyobb volt, mint a dél-élelőtti és déli órákban.

A bárókban és kávéházakban már két órakor lehetetlen

volt helyet találni. Mindenki gyönyörködni akart a tömeg-örömmujongásában, amely ujjongás Nizzában egy déli nép sajátos karakterének és lelkiállapotának hű kifejezője volt.

Amikor egy katona megjelent az utcán, a nők tízével, húszával vették körül, megölelték, megcsókolták, blúzárt, sapkáját, kezét telerakták virággal. Rendkívül tetszett ez a szövetséges államok tisztjeinek és katonáinak; a belgák, szerbek, angolok és amerikaiak siettek elvegyülni a tömegben.

De nemcsak a katonák, hanem a civilek is könnyen hozzájutottak a csókokhoz; elég volt elkiáltani «A bas les sales Boches», vagy pedig «Guillaume a crevé», a csókok úgy hullottak, mint a rózsák.

Soha annyi csók nem csattant el Nizzában, mint ezen a napon.

De nemcsak a csókkal, hanem a konfettivel is ilyen bőségesen bántak a nizzaiak. Annyit dobáltak el a járóke-lökre, hogy a ruhákat néhány napon keresztül kellett tisztogatni a konfettitől.

Az ünnepélyt este fáklyásmenet és tűzijáték fejezte be.

A kávéházi és vendéglői zárórát a hatóság erre a napra meghosszabbította éjjeli tizenegy óráig, de csakis tizenegy óráig, amikor is Nizzának örömtől elkábult lakossága akarva, nem akarva nyugalomra térni volt kénytelen.

November 11-ike után az élet nem sokat változott, mert néhány hónapon keresztül a hatósági korlátozások még mindig érvényben maradtak. A hatóság előrelátó volt, mert Nizza állandóan szénhiányban szenvedett, a köz- és magánvilágítással takarékoskodni kellett. A város lakossága gyakran annak a veszélynek volt kitéve, hogy a gázgyár a főzéshez szükséges gázt sem tudja szállítani.

A fegyverszünet alatt a helyzet ebben a tekintetben éppenséggel nem javult.

Keservesen is panasztáltak később a nizzaiak, hogy a győzelem dacára helyzetük sok tekintetben rosszabb, mint a háború alatt volt.

Különösen a drágaság lett napról-napra elviselhetlenebb.

Ennek a körülménynek tulajdonítom, hogy a német-

francia békeszerződésnek az aláírása korántsem váltotta ki a nizzaiakból azt a lelkesedést, amelyet november n-nél tapasztaltam, dacára annak, hogy a hatóság akkor is mindent elkövetett a hazafiúi lelkesedés ébrentartására. Ez az ünnepség már fagyos, hivatalos ünnepség volt.

1919 május 1-től kezdve a hatóság megengedte a kávéházak előtti zenélést s hallgatólagosan eltűrte az olaszoknak, hogy a Cimier nagyobb szállodái előtt énekeljenek.

Május 1-től kezdve a nyilvános bálakat is engedélyezték.

Ettől az időtől kezdve a nizzaiakat valóságos bálozási szünet fogta el.

A város különböző terein óriási sátrakat emeltek, ahol éjjel-nappal ezrével táncoltak. Óriási plakátok hirdették, hogy ma itt, holnap amott lesz bál «a polgári és katonai hatóságok fejeinek védnöksége alatt».

Megtörtént, hogy míg a «Notre-Dame»-ban a pap kis számú híve előtt misézett, addig a templom mellett közvetlenül felállított, sátorban ezrével járták a különböző táncot.

A társadalomnak minden rétege látogatta ezeket a bálakat, ami azt eredményezte, hogy ettől kezdve senki sem dolgozott.

Kíváncsiságból végignéztem egynéhány ilyen mulatságot. Bámulatos, hogy tizenhárom-tizennégy éves leánykák milyen bájjal és könnyedséggel járták a legdivatosabb táncokat. Nagyon soknak, mondhatni a legtöbbször, nem jutott táncos, hiszen a francia fiatalság elvérzett a harcmezőn, vagy pedig még fegyverben volt; ők azonban ezen túltették magukat; hölgy hölgygel keringett, polkázott vagy járt nem tudom, milyen nevű táncot.

A bálozási szünet annyira kezdett elfajulni, hogy Goiran tábornok, Nizza polgármestere, a hírlapok és falragaszok által volt kénytelen előre is figyelmeztetni a közönséget, hogy szeptember 1-től kezdve bálakat csak korlátozott számban fog engedélyezni.

Négy évi háborúnak mérhetetlen szenvedései és a győzelem feletti határtalan örömmel a hú kifejezői voltak ezek a bálak, amelyek akaratlanul is a bukásnak indult hajdani Róma látványosságokra vágó népére emlékeztettek engem.

Le poilu.

A Franciaországba utazó külföldieknek s azoknak, akik a mai franciáknak a lelkébe némileg be akarnak látni, jól meg kell tanulni ezt a két szót: Le Boche et Le poilu.

Az előbbi szót már nálunk is elég jól ismerik, az utóbbi szónak a valódi értelmével s főleg annak az eredetével azonban csak nagyon kevesen vannak tisztában. Nem lesz tehát érdektelen egyet-mást megtudni erről az új francia szóról és arról, hogy annak a viselője miket csinált a világháborúban.

Első sorban is azt kell tudni, hogy amennyire gyűlölt a «Le Boche» szó minden francia előtt, annyira kedvelt, mondhatni imádott a «Le poilu».

Ma még a legnagyobb szótárakban, Lexikonokban s magában a nagy Larousse-ban sincsen benne a «Le poilu» szó, a francia tudományos akadémia még nem határozott ennek a szónak a szótárakba való felvételéről, de mint ahogy a Napóleoni háborúknak a katonái az ő különös nevükön szerepelnek a franciáknak az emlékezetében, a szótárakban s egyéb könyvekben, hasonlóképen a «Le poilu» szó is örök időre meg lesz örökítve nemcsak a francziák, de az utókor számára is.

A nagy világháborúnak a francia katonáit nevezték el a franciák «Le poilu»-nak. Soha másképen nem beszélnek és nem írnak az ő katonáikról csakis ezen a becéző néven.

Lássuk, hogy miért adták a franciák ezt a különös elnevezést — amelyet magyarra «A szőrös»-nek lehet átfordítani — a katonáiknak.

A modern világháborúban, amikor a katonák a lövészárkokat sokszor nemcsak napokig, hanem hetekig sem haghatták el, nem igen volt alkalmuk a borotválkozásra, aminek következtében sok francia katona — szokás ellenére — szakállat eresztett, azt meghagyta akkor is, amikor hozzátartozóinak a meglátogatására szabadságra ment.

Ezt a szőrös, bozontos arcot a francia nők nagyon megkedvelték, férfijaikat sokkal férfiasabbnak találták a nagy sza-

kállal s már a háború első évétől kezdve Bretagne-tól le egész Provençig másképp nem beszéltek s nem írtak a katonáikról mint a «nos chers poilus» (a mi kedves szőröseink).

A francia nyelvben le poil szőrt jelent s ebből a szóból csinálták a franciák a «Le poilu»-t.

Nem volt az egész háború alatt s nincsen még ma sem egy olyan szó, amely annyira kedves lenne a franciáknak, mint a «Le poilu».

Az ami feltűnő az idegeneknek, hogy a felsőbb társaságokban éppen úgy, mint a legalsóbb néposztálynál folyton és folyton hallja a «Le poilu» szót, a párisi szalonokban éppen annyira szükséges egy franciául jól beszélni tudónak minél gyakrabban és gyakrabban használni ezt az új szót, mint a legutolsó napszámosnál.

De nem csupán a társalgásban lesz szüksége minden külföldinek a «Le poilu» szóra, hanem a festészettel és szobrászattal foglalkozóknak is tisztában kell lenni ezen szóval és annak eredetével.

Az összes újabb festményekben és szobrokban a nagy világháborúnak francia katonája szakállal s rohamsisakkal a fején van megörökítve. Annak, aki ezeket a festményeket és szobrokat művészi szempontból bírálni és értékelni akarja, tudnia kell, hogy ez a kép vagy szobor a «Le poilu»-t ábrázolja, még pedig olyan értelemben, ahogy a francia nép az ő katonáit a maga szempontjából értékelni és bámulni tudja.

A francia nőnek tetszett a férfiakat szakállal és jobb színben a frontról hazatérni látni. Önkénytelenül, mondhatni ösztönszerűleg keresztelték el a katonáikat «Le poilu »-nek. Felcsillant a remény, hogy az elkorcsosodott francia fajt új életre lehet ébreszteni. A «Le poilu» elnevezés az egész világ részére szólt. Benne foglaltatik ebben az elnevezésben az is, hogy az elernyedtt idegzetű francia képes mindenről lemondani akkor, amidőn hazájának a megmentéséről van szó.

A háború folyama alatt, amikor a kormányoknak hadikölcsönre volt szükségük, számtalan hadikölcsönjegyzésre felhívó művészi kiállítású reklámlakátokat nyomattak és függesztettek ki.

A plakátoknak, legnagyobb részén a főalak a «Le poilu» volt s erre a felhívásra a francia nép másképp nem válaszolhatott, minthogy sietett az utolsó sou-ját a hadikölcsönre jegyezni, mert hiszen az ő kedves poilu-jük kérte azt.

Az olasz-francia viszony.

Az olasz és a francia nemzet között meglevő barátság és szövetség az utóbbi időben nem egyszer komoly veszedelemben forgott, aminek az a következménye, hogy közöttük a viszony hivatalosan is meglazult. Elég utalni a jugoszláv kérdésre! Mindebből újra látjuk, hogy ellentétes érdekű népeket lehet ugyan ideig-óráig közös útra terelni, de útjuk előbb-utóbb szétágazik, még akkor is, ha mindketten egy törzs hajtásai.

A francia és az olasz a múltban különös viszonyban élt egymással. Ha hat évvel ezelőtt egy francia olaszokról beszélt, nem maradt el ez a megjegyzés: *Les sales Italiens* (a piszkos olaszok). S bár a francia könnyen megtanulhatja az olasz nyelvet, mégis elenyészően csekély ama franciák száma, akik olaszul megtanultak. Kevés francia vállalkozott arra is, hogy az olasz néppel közvetlenül megismerkedjen, megelégedett azzal a tudással, amelyet róluk az iskolában tanult: az olaszoknak nincs mit ennie.

A háború során, 1916 januárjában, *Nizzában* meglátogattott egy párisi hölgyismerősöm. Amikor séta közben meglátott egy jól öltözött s jól táplált olasz katonát, bámulva felkiáltott: *Est-ce un soldat Italien?* (Ez olasz katona?) Még inkább csodálkozott, amikor látta, hogy valamennyi olasz katona kifogástalanul van öltözve s mindannyi valóságos atléta a francia katonához képest. Ő is azt hitte, mint a többi francia, hogy az olasz katonák mezítláb indultak el testvéreiknek a felszabadítására s hogy élelmezésükről inkább a Gondviselés, mint a hadvezetőség gondoskodik.

A háború alatt azonban a francia kénytelen volt az olaszról másképpen vélekedni és beszélni, de *főként másként írni*. A megvetett, állandóan lenézett és kigúnyolt «sales Italiens »

egyszerre, Parisból eredő felsőbb utasításra, «la soeur latine»-é (latin nővérré) léptek elő. S bár a sajtó felsőbb meghagyásra egyszerre melegen ápolta az olasz-francia barátságot, — szükség lévén az olasz segítségre, — a néptudatban a hivatalos köröknek és a sajtónak ez a frontváltoztatása sehogysen tudott meggyökerezni. Nem beszéltek ugyan nagyon nyíltan az olaszok ellen, de azért a francia földön megtelepedett vagy ottan dolgozó olaszoknak szemükre vetették, hogy az olasz katonák nem csinálnak semmit, *a hadvezetőség pedig telekürtöli a világot olasz győzelmekkel, amelyek a valóságban nem léteznek.*

Amikor az olasz frontot 1917 októberében az osztrák-magyar és német hadsereg áttörte, a franciák kénytelenek voltak néhány hadosztályt küldeni az olaszok segítségére. De már előzően is volt a francia hadseregnek néhány bázisa Olaszországban a szaloniki csapatok részére, A legfontosabb francia bázis *Livornoban* és *Bariban* volt. A francia katonák Olaszországban nem tudtak a bámulattól hová lenni. Különösen Felső-Olaszországnak gazdasági, ipari, kereskedelmi és kulturális haladása lepte meg őket. Bámulattal látták, hogy az általuk lenézett olasz nagyon sok tekintetben megelőzte a franciát. Ettől az időtől kezdve az olaszok megvetése és lenézése irigységgé változott. A szabadságra hazájukba visszatérő francia katonák bámulatos dolgokat beszéltek el olaszországi tapasztalataikról. Az olasz frontra visszatérő katonáknak odahaza lelkükre kötötték, mérsékeljék az olaszok iránt való bámulatukat, mert ez a nép nem változott semmit, mindaz ami tökéletes, jó vagy modern náluk, az nem egyéb, mint a *Bocke-ok* alkotása. Sokan még azt is mondták, hogy az olaszoknak nagyrésze még mindig «Boche»-barát s csak kellenlően harcol a franciák pártján.

Amikor az imígy megdolgozott francia katonák Olaszországba visszatértek, a lakossággal és katonákkal szemben kihívóan léptek fel és állandóan sértegették és inzultálták őket. Egy ideig az olaszok eltűrték a sértést, de midőn látták, hogy a franciák eljárásukban határt nem ismernek, vétes összeütközésre került köztük a sor. *Livornoban* valóságos

háború tört ki a franciák és olaszok között. Az *olaszok ezernél több francia katonát* megöltek vagy a tengerbe dobtak, de nekik is volt jelentékeny veszteségük. A francia bázist ezért megszüntették Livornóban. Fiúmében is több véres csata volt 1919 június utolsó és július első napjaiban a francia katonák és olasz csapatok, valamint a fiumei olasz lakosság között. Ezekben a csatákban a franciáknak 173, az olaszoknak pedig 65 halottjuk volt, köztük több tiszt is. *Bari-ban* szintén előfordult véres összetűzés. Rómában még a francia zászlót is inzultálták, a turini színházban pedig nem engedték meg a Marseillaise éneklését. Az olasz lapok részletesen beszámoltak ezekről az incidensekről, Franciaországban ellenben napokig titkolták a dolgot. A cenzúra megtiltotta, hogy ezekről az eseményekről bármit is írjanak. Mivel azonban az olasz lapokból a francia közönség is értesült a dologról s a családok is kaptak értesítést a halálesetekről, nagyobb bonyodalomnak azzal vették elejét, hogy a francia kormány enyhítette a cenzúratilalmat és a lapok egyet-mást megírtak, de a tudósításhoz hozzátették, hogy az olasz lapok túloztak az események leírásában.

A franciák kénytelenek voltak a súlyos események felett egyszerűen napirendre térni, a Franciaországban megtelepedett mintegy két millió olasznak semmi bántódása nem esett.

A francia nép látja, hogy még az olasszal szemben sem veheti fel sok reménnyel a küzdelmet. Tudja, hogy a félszázéves területű Olaszországnak ma 38 millió lakosa van a még egyszer olyan nagy Franciaország 33 millió lakosával szemben. Emellett még az olasz munkáskézre is rá van szorulva s fajtájukat csak a tiszta olasz vérrel való keresztezéssel mentheti meg. Az olasz azonban erről a vérkeresztezésről hallani nem akar. Sőt! Az olasz ma már nyíltan hangoztatja, hogy történelmi s főleg a népek önrendelkező joga alapján nemcsak *Nizzára, Korzikára* és a két *savoiai vármegyére* van joga, hanem *Marseille, Lyon* is őt illeti meg egészen a *Rhonig*. A sovíniszta olaszok pedig egészen a spanyol határig akarják az olasz határt kiterjeszteni, hogy a franciákat a

Földközi tengerről teljesen kizárják. A túlzók már olasz-francia háborút is hangoztatnak. A latin faj e két népe még. szerezhet meglepetést a világnak.

Az idegenforgalom Franciaországban.

A hivatalos statisztika szerint a háború előtti években az idegenek által Franciaországban elköltött összeget átlagosan évi hat milliárdra becsülték.

A franciák az idegenek alatt értik azokat a külföldieket, akik üdülés, szórakozás, gyógykezeltetés vagy egyéb hasonló ok miatt keresik fel az országot.

Ha csupán a hivatalos statisztika adatait vesszük alapul, már akkor is látjuk azt az óriási veszteséget, amit Franciaország kereskedelme, ipara, mondhatni egész pénzügye szenvedett az utóbbi hat esztendő alatt az idegenforgalom szünetelése folytán. A külföldiek által elköltött összeg a valóságban nem évi hat milliárdot, hanem tíz-tizenkét milliárdot tett ki, amint azt a francia lapok a hivatalos statisztika közzététele alkalmával megjegyezték.

Évi tíz milliárdot véve alapul, Franciaország pusztán az idegenforgalom szünetelése folytán hatvan milliárdot veszített el az utóbbi hat esztendőben. Nem lényegtelen befolyása van ennek a körülménynek a francia valutára.

Az tény, hogy az elmaradó külföldi vendégek helyett Franciaország némileg kárpótolva volt a néhány milliót szám-láló angol és amerikai hadsereg által. Mivel azonban ezek a katonák saját hazájukból kapták az összes élelmi és ruhá-zati cikkeket, a francia nép, a kereskedők és iparosok, vala-mint a francia nemzeti tőke rendkívüli módon érezte s érzi a külföldiek elmaradását

Amennyiben nem fog sikerülni a franciáknak, hogy a külföldieket rövid időn belül visszacsalogassák, valóságos nemzeti csapás fog ebből származni. Tudják ezt jól a fran-ciák és kénytelenek is beismerni, hiszen egész vidékek men-tek tönkre az idegenforgalom szünetelése miatt.

A francia Riviera főleg az, amely majdnem úgy érezte

a háborúnak a romboló hatását, mint a német ágyúk által lerombolt északi vármegeyek.

Noha a Riviera a csatatértől több mint ezer kilométer távolságra volt s így a lakosság sem a német negyvenkettes ágyúknak, sem a Zeppelineknek nem volt kitéve, a lakossága éppen annyira irtózik egy újabb német—francia háborútól, mint akár Lille vagy akár Reims városok népe. Nincsen semmi csodálnivaló ezen, hiszen köztudomású, hogy a Rivierának csaknem egész lakossága a külföldiek által hozott idegen pénzen szerezte vagyonát, vagy pedig abból tartotta fenn magát és családját.

Ne feledjük azt sem, hogy ilyen módon is könnyen jutott Dél-Franciaország népe kereseti forráshoz, mi sem természetesebb tehát, hogy remegve várják az időt, amikor a költekező idegenek csoportosan meg fognak jelenni.

De nemcsak a francia nép, hanem egész sereg francia város is óriási károkat szenvedett az idegenforgalom szünetlése miatt. Ma például Nizza az anyagi tönk szélén áll.

Lássuk, mi okozta Nizza városának, illetve pénzügyének romlását. A francia törvények értelmében minden kaszinó, ahol nyilvános hazardjáték folyik, köteles volt *tiszta* jövedelmének tíz százalékát az illető város pénztárába jótékonyági, szépészeti, zenei vagy városrendezési célokra befizetni.

A háború előtti években a nizzai Casino-Municipal huszonkét millió, a Palais delà Jetée pedig két millió ötszáz-ezer frank évi és átlagos *tiszta* nyereséget mutatott ki. Ehhez képest tehát a Casino Municipal évente két millió kétszáz-ezer, a Palais de la Jetée pedig negyedmillió frankot, összesen tehát két millió négyszázötvenezer frankot fizetett be Nizza város közpénztárába.

Mivel hat esztendő óta ezekben a kaszinókban a játék teljesen szünetel, csupán Nizza 1914 óta tizennégy millió hétszáz-ezer franktól esett el. Ha még hozzávesszük ehhez, nogv a kereskedők által fizetett jövedelmi adót is le kellett szállítani, *tiszta* képet alkothatunk magunknak arról, hogy a várost milyen óriási veszteség érte a háború miatt.

De nemcsak Nizza, hanem Menton, Cannes s még számtalan más város sírva ünnepli az annyi vér- és pénzáldozatba került győzelmet.

Ha a most felsorolt városoknak a veszteségét vesszük csak alapul, már abból is fogalmat alkothatunk, hogy milyen veszteségekbe került a háború az egyes személyeknek, a kereskedőknek, az iparosoknak és a vasutaknak. Franciaország állami adóssága a mai napon kétszázhet milliárdot tesz ki, produktív munkája hat év alatt teljesen szünetelt. Milyen jövőnek nézhet tehát elébe, ha a nemzeti jövedelemforrásnak egyik legerősebb tényezőjét, az idegenforgalmat, rövid időn belül a rendes mederbe nem terelheti?

Olyan hatalmas szociális és politikai kérdés ez, amelyről a német és a magyar államférfiaknak kell elmélkedni s amelynek további részletezésétől ez alkalommal tartózkodom.

A francia-orosz barátság.

A franciák előtt nem volt még egy nemzet, amelyet annyira elhalmoztak volna bámulatuk és szeretetük jeleivel, mint az orosz. Ennek legeklatánsabb megnyilatkozásait közvetlenül a háború előtti években és a háború első esztendejében lehetett észrevenni.

Ebben az időben elegendő volt, ha valaki orosznak mondta magát. Olyan varázslatos ereje volt ennek a szónak, hogy az illető biztos lehetett abban, hogy a franciák nemcsak barátjuknak, hanem testvérjüknek fogják tekinteni.

Ha egy orosz katona, vagy tiszt uniformisban jelent meg Paris utcáin, nemcsak a kacér párisi hölgyek barátságos mosolyában részesült, de akaratlanul is észre kellett vennie, hogy a legkomolyabb francia férfiak is bámulattal és tisztelettel tekintenek rá.

De nemcsak a franciák előlegezték ezt a nagy bámulatot és tiszteletet, hanem a külföldiektől is megkívánták, hogy az oroszokról a legnagyobb elismeréssel beszéljenek.

Ha véletlenül egy Franciaországba tévedt külföldi nem tudta ezt a szabályt s a legenyhébb kritikát is merte gya-

korolni akár az orosz nép, akár kulturális állapota, vagy pedig a vezetőinek az eljárása fölött, nemcsak hogy kegyvesztett lett a franciák előtt, hanem még amellet gyanúsnak (suspect) is nyilvánították és osztályozták, tartozott legyen bár akármelyik nemzethez.

A franciáknak az oroszokkal szemben való elvakultsága ez időben oly nagyfokú volt, hogy az orosz népet a kultúra legmagasabb fokán álló népnek képzelte, hitte és hirdette,

A háború első évében még rajongottak az oroszokért» Az orosz harctéri hivatalos közléseket a francia lapok nemcsak hűségesen közölték, de az orosz hadseregnek győzelmes előnyomulását alaposan megnagyítva és kiszínezve adták elő. A zsákmányolt ágyúk és hadianyagok, valamint a foglyul ejtett katonák száma a francia közlésekben kétszer vagy háromszor magasabb volt, mint az orosz jelentésekben.

Amikor az orosz cár a szorongatott francia hadsereg segítségére hatvanezer katonát küldött, a franciák nem tudtak hova lenni örömben. A Marseilleben és Brestben kikötő katonákat a lakosság virágesővel fogadta s szeretetének minden jelével elhalmozta. A legelőkelőbb francia nők önként, vállalkoztak arra, hogy az egyszerű közkatonákat kereszt-fiukul fogadják s kezdetben hűségesen küldöttek a frontra vagy a táborba az ajándékokat. Akadtak olyan francia keresztmamák, akiknek több mint húsz orosz katonafiúk volt.

Amikor az oroszok kezdtek belefáradni a háborúba s amikor már a francia kormány nem titkolhatta, hogy az orosz fronton bajok vannak, a franciák nem tudtak hová lenni a megdöbbenéstől. Kezdett a lakosság körébe kiszivárogni az is, hogy a Franciaországban levő orosz haditáborokban a katonák fellázadtak s harcolni tovább nem akarnak. Arról is beszéltek, hogy az orosz és a francia csapatok között összeütközések voltak.

Ettől az időtől kezdve a franciák kezdtek elhidegülni az oroszokkal szemben. Kezdetben azonban csak családi körben kritizálták őket. Később, amikor látták, hogy az oroszokra többé nem számíthatnak, már a nyilvánosság előtt is becsmérelték. Nem volt többé az orosz a világnak egyik leg-

nagyobb és legműveltebb nemzete. Ellenkezőleg, az orosz nép a kultúra legmagasabb fokáról egyszerre csak a legkultúrátlanabb ázsiai népek közé süllyedt. Az orosz kereszt-fiúkról a francia keresztmamák úgy elfeledkeztek, mintha sohasem lettek volna.

Ez az elhidegülés az események kialakulásával gyűlöletté fejlődött. Látni sem szerettek maguk között muszkát. Minden orosz anarchista és bolsevista lett a franciák szemében. Ez azután valóságos oroszellenes üldözéssé fajult át. Egy orosz-nak elegendő volt a francia szocialisták lapját, a L'Humanité-t vagy a bolsevista irányú Le Populaire-t olvasni, ezt rögtön besúgták a rendőrségnek s az illető az internálást nem kerülhette ki.

Franciaországban évtizedek óta megtelepedett becsületes munkában megőszült orvosok, gyógyszerészek és mások, százával lettek s vannak még ma is internálva, anélkül, hogy arra a legcsekélyebb okkal is rászolgáltak volna.

Az internálást magát a legkegyetlenebb módon hajtották végre. Az internálandót sohasem értesítették előzőleg, hanem családja köréből vagy a műhelyéből a kiküldött rendőri közegek magukkal cipelték, anélkül, hogy magámdolgaiknak az elintézésére a legrövidebb időhaladékot rendelkezésére bocsátották volna.

Az orosz internáltaknak a tábora semmiben sem különbözött a német és a többi internáltakétól.

A legnagyobb jogtalanságot azonban az orosz katonákkal szemben követték el. Ehhez hasonlót egyetlen művelt nemzet sem cselekedett.

Azokat az orosz katonákat, akik Franciaországért jöttek harcolni, éppen olyan kíméletlen módon internálták, mint ellenségeiket. Internálták pedig őket azért, mert ezek a katonák minden képzelhető unszolás és presszió dacára nem voltak hajlandók sem Koltshaknak, sem Denikinnek seregébe önkénteseknek beállani.

Hiába kérték a katonák hazaszállításukat, hiába érveltek azzal, hogy részükről a háborúnak vége van, az internálást nem kerülhették el.

De nemcsak az orosz közkatonák részesültek ebben az elbánásban, hanem maguk az orosz tisztok is. Marseilleben a Saint-Nicolas erődben ma is sok orosz tiszt — köztük tábornok és ezredes — epedve várja, hogy a szabadulás órája üssön.

A híres francia-orosz barátság ily módon legnagyobb gyűlöletté változott át s ma már egy francia sem reméli, hogy az oroszokkal valamikor politikai vagy kereskedelmi téren olyan szoros egyezsége lépjenek, mint a háború előtt.

A monakói fejedelem és a világháború.

Albert, monakói fejedelem, a nemzetközi jog szabályai szerint nem üzent ugyan háborút egy országnak sem, de mindennek dacára, a kicsike fejedelemség — akarva, nem akarva — az entente-hatalmak oldalán Németország és szövetségesei ellen hadban állott.

A benszülött monégasquok (így hívják a monakói polgárokat) különböző oldalról jött presszió hatása alatt kénytelenek voltak a francia hadseregbe mint önkéntesek beállani, többen közülök a harctéren hősi halált haltak. Emellett a kormány kénytelen volt a Monakóban és Monte-Carlóban levő német, osztrák, magyar, bolgár és török alattvalók ingó és ingatlan vagyonát zár alá helyezni, az ellenséges államok polgárait pedig Franciaországnak kiszolgáltatni internálás végett.

Az internálás körül olyan szigorral jártak el, hogy több német származású monégasquot is internáltak és a monakói állampolgárságtól megfosztottak. Mindezeket a kormány a francia kormánynak egyenes utasítására, mondhatni a parancsára cselekedte. Noha a liliputi fejedelemség kormánya a franciák parancsának a teljesítésében a legnagyobb szolgálatkészségét mutatta, mégis a franciák állandóan boche-szimpátiával vádolták, de különösen Albert fejedelmet.

Hz utóbbinak nemcsak azt vetették a szemére, hogy túlságosan nagy németbarát, hanem nyíltan még azzal a váddal is illették, hogy a németek javára kémiszolgálatot teljesít.

Albert fejedelem egyáltalán nem szolgált rá a francia népnek eme súlyos meggyanúsítására, hiszen a háború kitörésekor a trónörökösnek nyomban megengedte, hogy a francia hadsereg vezérkarában mint százados szolgálatot vállaljon, aki egészen a háború végéig olyan odaadással szolgált a franciákat, mint bármelyik francia állampolgár s csak több mint négy évi szolgálat után kapta meg az alezredesi csillagokat, vagy amint a francia mondja, a «gallon»-okat. A francia népnek még az sem lett volna elegendő, ha Albert fejedelem maga is beállott volna a hadseregbe mint közkatona, mert hiszen már a háború előtt közszájon járt, hogy túlságosan el *van* ragadtatva a német kultúra által.

Amikor az 1917. esztendő elején a Földközi-tengerben a német búvárhajók mindig több és több hajót sülyesztettek el, a francia Riviérán mindenki azt beszélte, hogy Albert fejedelem az, aki a búvárhajókat benzinnel, olajjal s egyéb dolgokkal titokban ellátja. Ebben az időben nem lett volna tanácsos neki a franciák előtt megjelenni, könnyen az életével fizethette volna meg eme lépését.

De különben is az a hír terjedt el róla, hogy a francia kormány a monakói kikötőben horgonyzó yachtra internálta. Hogy mi volt igaz ebből a hírből, azt nehéz volt ellenőrizni, de az egész Riviérán pozitív tényként beszéltek róla. Más-különben a német búvárhajók egészen a monakói kikötő bejárájáig bemerészkedtek és egy nagy hajót, telve katonákkal, közvetlenül a kikötő előtt elsülyesztettek.

A saját szememmel láttam, amint Cap-Ferrat mellett a tengerből több angol katona holttestét fogták ki, amiket a hullámok Monakó felől hoztak magukkal.

Az is tény, hogy 1917-ben a nizzai lapok semmit sem írtak Albert fejedelemről. Pedig a nizzai préfet-nek (főispán) hivatalos kötelessége az állomásnál üdvözölni minden egyes alkalommal az átutazó fejedelmet. A nizzai lapok pedig sohasem szokták elhallgatni ezeket a fejedelmi átutazásokat.

Amikor a győzelem kezdett a franciák felé fordulni, a francia nép és a monakói fejedelem közötti feszült viszony is engedett. Nem beszéltek már lépten-nyomon az «internált»,

«kém» fejedelemről, csak azt követelték, hogy a fejedelemség és a francia állam között a viszony újra szabályoztasék, hogy egy esetleges jövődöbeli háború esetén a francia nemzet ne legyen kénytelen egy ilyen előkelő, de nem kívánatos idegent a szomszédtségában megtürni.

A kért és követelt államjogi viszony rendezés nem sokáig váratott magára. Az 1918. évi fegyverszünet megkötése után néhány hónapra megjelent a francia hivatalos lapban Poincaré elnök és Albert fejedelem aláírásával ellátott egyezmény, amelyben a monakói fejedelem nemcsak hogy lemond arról a kevés önállóságról és jogról, amellyel a fejedelem és a fejedelemség a háború előtt bírt, de a fejedelemség öröklési jogát is szabályozták és pedig aképpen, hogy a trónörökös egy francia származású, még pedig Vérbeli francia nőt adoptált, akinek gyermekei léphetnek csak a fejedelem örökébe.

Albertnek úgy hálálták meg a franciák azokat a szolgálatokat, amelyeket ő és a monégasquok érettek tettek, hogy a békekonferenciát fajt accompli elé állították.

A délfranciaországi antik színházak.

Az építészeti, műtörténelmi és művészi szempontból leg híresebb amphitheátrumok a Provánsz tartománybeliek, amelyek közül a legkiválóbbak és legismertebbek Nimesben, Orangeban és Bézierben vannak. Valamennyi francia amphitheátrum között méretre nézve a nimesi a leghatalmasabb. Ebben a színházban több mint harmincezer ember kényelmesen szemlélheti az előadásokat.

A nimesi amphitheátrumot főleg bika viadalokra használták és használják. A háború alatt azonban a bikaviadalokat hatósági rendelettel betiltották. Művészi szempontból a legnagyobb jelentőségű az orangei amphitheátrum. Ez a színház is a régi római építészetnek egyik csodaműve. A szemlélőre nemcsak a színháznak kolosszális méretei, de az építési módnak stílszerűsége is óriási hatással van.

A háború előtt Proyánsznak és a szomszédos tartományoknak előkelősége a nyári hónapok folyamán Orangeban

adott egymásnak találkozót. A legkiválóbb francia művészek közreműködésével az orangei városi hatóság rendezte az előadásokat. A városi pénztárnak a legjelentékenyebb bevételét a színelőadások jövedelme képezte. Július és augusztus hónapokban folytak le leginkább ezek a sorozatos előadások, főleg a város védőszentjének az ünnepén. Évente átlagosan hat vagy nyolc előadás volt az orangei amfithéátrumban.

Őt esztendőn keresztül szüneteltek ezek az orangei — szabad ég alatti — előadások, hogy a háború befejeztével annál nagyobb lelkesedéssel folytassák. Tavaly augusztusban kezdődtek újra s a fényük, jelentőségük nagyobb volt, mint valaha. Az első két előadás augusztus 6-án és 7-én, a második két előadás augusztus 23-án és 34-én volt.

Az egész francia sajtó hatalmas agitációt fejtett ki a siker érdekében. Nemzeti ünnepnek jelentették ki ezeket a napokat s felhívtak mindenkit, hogy aki csak teheti, a jelenlétével tüntessen ezeken a «béke»-előadásokon.

Személyesen vettem részt két előadáson, még pedig Sámson és Delila és Icaros című darabokban. Az összes szereplők a párisi legelső színházak, főleg az Opéra és a Théâtre Français művészeiből kerültek ki. Azonban nem az előadásnak a művészi színvonala, hanem a közönsége, annak a száma, extázisa, általában a milieu az, ami bámulatba ejtett. Vettem már több ízben is részt hasonló jó előadásokon, de még hasonló színházi közönséget nem láttam s még csak elképzelni sem tudtam.

Orange egész lakossága nem több, mint kilencezer. Az előadáson pedig részt vett több mint tízezer ember. Parisból, Lyonból, Marseilledől, Bordeauxból s az egész ország minden részéből külön vonatok szállították a közönséget, melynek nagy része lakás hiányában az ég alatt tanyázott, hogy részt vehessen valamelyik előadáson. A beléptidíjak hatalmasak voltak, de mindenki szívesen fizette még annak a háromszorosát, vagy akár a tízszeresét is, csak hogy helyhez jusson.

Az előadások lefolyása impozáns, a lelkesedés leírhatatlan volt. Mindegyiknek szép idő kedvezett. Nekem a föld-

szinten volt ülőhelyem, de ha a legfelsőbb gradinen (lépcső) kaptam volna is helyet, az előadást éppen úgy élvezhettem volna. Az orangei amphitheátrumnak az akusztikája bámulatosan jó, csak a régi rómaiak tudtak ilyen tökéletesen építeni. Künn a szabad ég alatt az óriási méretű színházban, annak a legtávolabb eső részén is minden egyes, a színpadon elejtett szót tisztán lehetett hallani; a gradinen ülők éppen olyan tisztán látták a színészeknek a mozdulatát, mint az első sorban ülők.

Szünetek közben a színpadnak hátat fordítottam s úgy gyönyörködtem a végtelen tömegben. A régi Rómában képzeltem magam s ez nekem jobban tetszett az előadásoknál.

De nemcsak én, hanem a színház ódon falaiban s a színpad körül levő fákon tanyázó s a háború alatt nagyon elszaporodott baglyok és vadgalambok is meg voltak lépetve ettől az óriási embertömegtől és nagy zajtól. Amikor a zene elhallgatott, rejtekhelyeikből előjöttek s fejeink felett repkedve, különös hangon adtak kifejezést csodálkozásuknak.

Az egyik sorozatos előadáson a lyoni, a másikon pedig a bordeauxi városi zenekar működött közre.

Minden egyes előadásból a városi pénztárnak több mint kétszázezer frank bevétele volt.

A szerb menekültek Franciaországban.

Az osztrák-magyar, a német és a bolgár hadseregek közös támadása folytán a szerb hadsereg kénytelen volt 1915 október havában Albánián keresztül Korfu szigetére visszavonulni, a szerb kormány pedig elmenekülni. Velük együtt voltak kénytelenek futni a szkupstina tagjai és a hivatalnokok. De a vagyonosabb osztályból is menekült az, aki szaladni tudott.

Albániában a rettenetes szenvedések és az éhínség folytán nemcsak a katonák pusztultak el ezzel, hanem a polgárok közül is sokan meghaltak. A visszavonuló katonáknak és a polgári menekülteknek Albániában sem volt maradásuk a győztes seregek nyomukban voltak és így sietve kellett a

reájuk váró angol, francia és olasz hajókra beszállniok, hogy megmenthessék azt, ami még megmenthető volt.

Az entente rendelkezése folytán a hajók a szerb hadsereg megmaradt részét és a polgári menekülteket Korfu szigetére és a mellette fekvő Vigo szigetére szállították. Ezekon a szigeteken azonban lehetetlen volt valamennyiüket elhelyezni. A kormány tagjai, a szövetséges államok miniszterei és meghatalmazottai, valamint a katonák továbbra is Korfu szigetén maradtak; a többinek a francia kormány francia földön nyújtott menedéket.

A szegénysorsúakat Korsika szigetére szállították, ahol több községben csoportosan helyezték el és étellel látták őket. A vagyonosabbaknak, illetve azoknak, akik elegendő pénzzel rendelkeztek, megengedték, hogy tetszésük szerint választott lakóhelyet.

Franciaország valamennyi részén, számtalan városban és községben voltak csoportosan szerb menekültek, de főleg Paris, Marseille, Lyon, Toulon és Nizza voltak azok a helyek, ahol a szerbek ezrével telepedtek le.

Francia földre 1916 január havának a végén érkeztek s mint második hazájukban, ott maradtak egészen 1919 márciusig. Legnagyobb számban Nizzában telepedtek le; ezt tekintették a fővárosuknak.

A nemzeti bank Marseilleben nyitotta meg irodáit, de fióktézeteket létesített Parisban, Toulonban, Lyonban és Nizzában is. Szükség volt ezekre a fióktézetekre, mert a menekülteknek nagyrésze csak szerb pénzt (dinárt) vitt magával, azt a francia bankokban pedig beváltani nem lehetett.

Csak a szerb nemzeti bank, a francia kormánnyal kötött megegyezés alapján, vállalta magára s teljesítette a szerb pénznek francia frankokra való váltását.

A szerb pénz váltása rendkívüli nehézségekhez és sok formásághoz volt kötve. Személyek és családok szerint adták meg az engedélyt egy határozott összegnek átváltására. Száz dinárért mindenki nyolcvannyolc frankot kapott.

Azok a menekültek, akik aranyat is hoztak magukkal, vígan élhettek és éltek is. A tisztviselők, hivatalnokok és

katonatisztek rendesen megkapták a fizetésüket s egyéb illetményeiket, de főleg az országgyűlési képviselőkkel szemben volt a kormány bőkezű, nehogy az országból érkező rossz hírek miatt zúgolódjanak.

A szkupstinának száznegyvenhat tagja közül száztíz menekült Franciaországba s ezek csaknem valamennyien Nizzában telepedtek le. Szerbiában a háború előtt egy képviselőnek tizenöt dinár tiszteletdíja volt, de csakis az ülések után járt a tiszteletdíj. Franciaországban minden szerb képviselőnek harminc franknyi napidíjat adtak.

Rossz vért szült ez a tisztviselői karban s a többi menekültek között; fájtnak, hogy a képviselők a semmittevésért ilyen bőséges ellátásban részesülnek. Főleg az fájtnak a tisztviselőknél, hogy a képviselők kétharmad része a paraszt- és iparososztályból került ki s ennek dacára jobb ellátásban részesültek, mint ők, akik iskolákat végeztek.

A képviselő uraknak kezdetben nehéz volt a nizzai élethez hozzászokni. És miután otthon korán keltek, Nizzában is így éltek; és már reggel három órakor kibújtak ágyaikból. Mivel pedig egyéb dolguk nem volt, siettek a kávéházakba, ahol azonban hiába dörömböltek az ajtón, mert az nem nyílt ki.

Nizzában általános szokás szerint csak hét órakor nyitják ki a kávéházakat. Csak nagynehezen lehetett ezekkel a honatyákkal megértetni, hogy ott mások a szokások, mint Szerbiában s azokhoz alkalmazkodni kell.

Parisban, Marseilleben és Nizzában a szerbek nyitottak vendéglőket és kávéházakat is. Nizzabaii tizenkét szerb vendéglőben lehetett nemzeti eledeleket találni, három kávéházban pedig két sou-ért (tíz fillér) jó török kávéval szolgáltak föl.

A franciák is sűrűn látogatták a szerb vendéglőket és kávéházakat, mert az árak olcsóbbak voltak, mint a francia vendéglőkben, a porció pedig háromszor nagyobb volt.

Az összes menekültek közül a szerbekkel szemben voltak a franciák a legloyálisabbak és legjobb indulatúak; egyes dolgokért a hátuk mögött őket is megszólták és megkriti-

zálták ugyan, de azért tőlük telhetőleg igyekeztek franciaországi tartózkodásukat kellemessé tenni.

A legelőkelőbb francia családok szívesen fogadták a körükbe a szerb menekülteket, de igen gyakran adtak kifejezést afeletti csudálkozásuknak, hogy a képviselők közül néhányan még írni és olvasni sem tudnak.

Toulonban a szerb katonák részére táborokat állítottak föl, amelyekben állandó sorozóbizottságok működtek.

Nagyon sok szerb halt meg francia földön s van ott eltemetve. Legtöbbször az albániai visszavonulás alkalmával merültek ki s a nélkülözések folytán pusztultak el.

Több mint százezer szerb, menekültnek adott Franciaország vendégjogot. Így azután ma már fogalmuk van a franciáknak a szerbekről és Szerbiáról, azt is tudják, hogy nem Afrikában vagy Ázsiában fekszik, de még mindig nem tanácsos a franciák előtt Jugoszláviáról beszélni. Ha valaki kedves akar lenni egy francia előtt, nem kell mondania, hogy ő jugoszláv, hanem hogy szerb; erre a szóra a legkeményebb franciának a szíve is meglágyul.

Franciaország megcsappant idegenforgalma.

Franciaország idegenforgalma a háború előtt való években főleg oroszokból, németekből, magyarokból és osztrákokból került ki. Az angolok már körülbelül tizenöt-húsz esztendő óta gyéren látogatták a francia Rivierát és a gyógyfürdőket; ezek helyett Egyiptomot keresték fel sűrű tömegekben.

A franciák előadása szerint a németek jelenléte űzte el az angolokat fürdőhelyeikről, a valóságban azonban a franciák túlságos kizsákmányoló eljárása miatt voltak kénytelenek más országok fürdőhelyeit látogatni. Nagyon sok francia fürdő primitív berendezése sem elégítette ki a nagy kényelemhez szokott angolokat.

Az ötéves háború Franciaországnak az idegenforgalmát csaknem teljesen megsemmisítette. Amennyiben a kormánynak és a társadalomnak nem fog sikerülni rövid időn belül

a régi állapotot ha csak részben is helyreállítani, ez a francia államnak és a francia népnek teljes anyagi tönkretételét jelentené. Tudatában van ennek a kormány, a társadalom és a sajtó: állandóan foglalkoznak is ezzel a kérdéssel, még pedig annál inkább, mert az idegenforgalom megszűnése folytán tönkrement vidékek lakossága a legsürgősebb intézkedések megtételét követeli. Csakhogy ennek a szociális kérdésnek a megoldása rendkívüli, mondhatni áthidalhatatlan nehézségekbe ütközik.

A bolsevizmus folytán Oroszországnak felső és középsztyála nincs többé. Az orosz vendégekre tehát a franciák egyelőre nem számíthatnak. Az oroszok azonkívül rendkívül elhidegültek a franciákkal szemben, még pedig társadalmi különbség nélkül. Akinek módjában lesz külföldi gyógy- és üdülőhelyeket felkeresni, az bármelyik országba el fog menni Franciaország kivételével.

Bizonyos tehát, hogy a franciák az orosz vendégekre nem számíthatnak és ezek hiányát az egész ország meg fogja szenvedni és pedig annál inkább, mert az orosz vendég volt az, akit a legkönnyebben ki lehetett zsákmányolni. Amellett az oroszok százezerrel költötték, helyesebben mondván szórták, a pénzt francia földön. Az ország nagyobb városaiban és híresebb üdülőhelyein az oroszok tízezerrel laktak és ennek folytán például Nizzában, Cannesben, Mentonban temploaik is vannak.

De nemcsak az orosz, hanem a német, magyar és osztrák vendégeket is el fogják veszteni a franciák. Igaz, a franciák azt hirdetik, hogy ez utóbbi vendégekre nemcsak hogy nincsen szükségük, de még örülnek is, ha nem látják őket. Csakhogy náluk a kiábrándulás órája közeleg s a pénz iránt való szeretetük nagyobb mindennél.

Rövid időn belül szívesen látnák ők maguk között ellenségeiket is, de sem a németek, sem a magyarok, sem az osztrákok nem fogják ott pénzüket elkölteni. Nem fognak menni azért, mert a hazatérő foglyoktól, helyesebben az internáltaktól mind sűrűbben és sűrűbben értesülnek arról, hogy milyen embertelenül bántak azokkal a védtelen pol-

gárokkal, akiknek az volt az egyetlen hibájuk, hogy pénzüket nem odahaza, hanem Franciaországban költötték el. Egy reménységű van csak s ez az amerikai turistáknak magukhoz édesgetése. Mindent elkövetnek tehát, hogy minél nagyobb számban menjenek hozzájuk szórakozni és pénzt költeni. Parisban és az Egyesült-Államoknak a nagyobb városaiban külön bizottságokat és irodákat állítottak fel e célból.

Hogy a mindjobban türelmetlenkedő és követelő népet némileg megnyugtassák, a francia sajtó időnkint azt írja, hogy több mint egymillió amerikai turista váltotta már meg, vagy pedig jegyeztette elő hajójegyét a franciaországi kéjutazásra. A hiszékeny és nem gondolkodó nép persze elhiszi az ilyen híreket.

Pedig tudnia kellene, hogy nem olyan könnyű dolog egymillió egyént hajón Amerikából Európába szállítani; főleg amerikaiit, aki kényelemben akar utazni. Mindenféle reklámmal és fogással dolgoznak a franciák, hogy az amerikai turisták mentsék meg országukat a teljes anyagi bukástól. A frontnak azt a részét, ahol az amerikai katonák harcoltak — Château-Thierry és Saint Mihiel — meg akarják hagyni mai lerombolt állapotukban és oda szállókat akarnak építeni. A lapokban hirdetik, hogy az amerikaiak kedvéért az egész országban a borraivaló-rendszert megszüntetik és hogy az utazási kedvet fokozzák, azt. írják, hogy a szállókban, a penziókban és a villákban már annyi előjegyzés történt, hogy a későn érkezőknek nem fog jutni szoba.

Azt (elfelejtik, hogy az amerikaiak nem olyan hiszékenyek, mint ők. S főleg elfelejtik, hogy az amerikai katonák hazájukban elhíresztelték, hogy a francia kereskedők zöme s általában a lakosság milyen gyalázatos módon zsákmányolta ki őket.

A valóságban az egymillió turistából legfőlebb öt-tízezer amerikai fog Franciaországba megérkezni s a «nagy nemzet»-nek kereskedelmi szellemű polgárai szomorodott szívvel fogják látni, hogy a győzelemnek hátrányai is vannak.

Hazaérkezésem a diadalmas Franciaországból.

Nem régen érkeztem haza Franciaországból, ahol hét évet töltöttem; az utolsó öt évet keserves internáltságban. Nizzából Marseillen, Lyonon, Parison, Mühlhausenen át jöttem. Parisban három hetet töltöttem. E hét év alatt alkalmam volt megismerni úgy Franciaországnak a viszonyait, mint a nép életét és gondolkozását. Laktam a városokban, laktam a vidéken, állandóan olvastam az összes francia lapokat, a konzervatív *Le Temps*-től kezdve a bolsevistákkal rokonszenvező *Populoire*-ig, láttam a francia nemzet szenvedéseit a vesztett csaták után és láttam, mikor a győzelmes békét ünnepelték. Némi joggal mondhatom tehát, hogy amit honfitársaimnak Franciaországról elmondottam, az mind teljesen hiteles információkra támaszkodik.

Talán némi megütődéssel fogják olvasni, ha azt mondom, hogy *a győzelme s Franciaországban a megélhetési viszonyok még nehezebbek és a drágaság még kevésbé elviselhető, mint nálunk*. Tudom, hogy ezt minálunk alig tudják elhinni. A mi népünk s különösen a középosztály a háború alatt s a háború óta annyit szenvedett, hogy el sem tudja képzelni, hogy másutt, különösen egy győztes országban, szintén ugyanennek volt és van kitéve a lakosság. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy *Franciaország produkálóképessége* már a mozgósítás pillanatában *csaknem teljesen megszűnt; az ország 39 millió lakosa közül — nem számítva a gyarmatokat, — több mint 9 millió katonát hívtak be a hadseregbe*. Saját produkció hiányában tehát az ország teljesen a külföldi és a gyarmati behozatalra van utalva a háború kezdete óta s ilyen aztán az élelmezése is. Ami hús, tojás, vaj ott fogyasztásra kerül, az majdnem mind tengerentúlról hozott fagyasztott áru, tehát táplálóértékre és ízletességre egyaránt silány minőségű. Egy kiló burgonyáért épp úgy kellett hetekig is várni Parisban, mint nálunk a legrosszabb időkben s nagy dolog volt, ha valaki két-három kilóhoz hozzájuthatott.

Meg kell azonban említenem, hogy a francia nép minden nélkülözéssel szemben valóban hazafias módon viselkedett. A gazdag éppúgy, mint a szegény, zúgolódás nélkül fogyasztotta el szegényes ebédjét és vacsoráját, amely a legtöbb esetben nem állott egyébből, mint egy tányér levesből és olajjal leöntött salátából. *«Il faut serrer la ceinture; c'est la guerre»* (meg kell szorítania nadrágszíját; ez a háború) — ez a mondás járt szájról-szájra.

A győzelem dacára sem sokat javult a helyzet. Október vége felé nagyon hideg időjárás volt Parisban, de egy kiló szenet sem lehetett sehol vásárolni. Egy párisi nővel, aki a város összes titkait ismeri, végigjártunk egész sereg szénkereskedőt, de szénnek sehol nyomát se láttuk. Igaz, hogy amíg a nő bement az üzletbe, nekem kinn az utcán kellett várakoznom, mert ha egy férfi egy hölgygel együtt megy be valamely üzletbe (már tudniillik olyanba, ahol nincsenek szabott árak) mindjárt sokkal drágább lesz az áru. *A lánckereskedés, árdrágítás és áruhalmozás egyáltalán nem specialitás, sőt mondhatom, Parisban még rettenetesebb mértékű, mint minálunk.*

Mikor hazafelé jöttem és láttam Vorarlberg és Tirol lakóinak éhinségét, Bécs vidám népének nyomorát, nagyöri megdöbbsentem, mert arra gondoltam, hogy vájjon mi lehet nálunk odahaza? Mióta itthon vagyok, nagy örömmel látom, hogy azok a hírek, amelyeket a francia lapokban Magyarország élelmiszerekben és ipari cikkekben való ínségéről olvastam, mégis csak túlzottak. Franciaországi tapasztalataimhoz mérve azt kell mondanom, hogy a helyzet nálunk súlyos ugyan, de mégsem kétségbeejtő és éppen a franciák említett magaviseletét ismerve, sajátságosnak tűnik föl előttem az emberek folytonos panaszkodása a drágaság miatt. De még sajátságosabb hatást tesz rám az a gyermekes naivság és reménykedés, amellyel nálunk a békekötést várták. Ki kell nyíltan mondanom, hogy ha helyzetünket más nemzetekéhez hozzámérjük, akkor bármilyen bajban vagyunk, *kétségbeesésre még sincsen okunk.* Nem kellene tehát panaszkodnunk szüntelenül, hanem férfiasan elviselni a sors csa-

pásait s lemondással, erős akarattal túrni mindaddig, amíg édes hazánk vissza nem nyeri a történelem és természet által részünkre kii előlt ezeréves határokat.

Attól sem félek, amit a francia újságok a háború kezdete óta naponként ismételnék, hogy ki kell irtani a német-magyar faj] tát. Inkább csodálkozom, hogy olyan nevezetes író, mint η *Le Journal* munkatársa, *Saint Brice*, képes leírni olyan frázist, hogy addig nem lesz béke Európában, tehát az egész világon sem, amíg a német és a magyar faj el nem tűnik a föld színéről. Nagy megnyugvásomra azonban nem látom bizonyosnak, hogy *az elpusztulás versenyében nem a franciák lesznek-e az első di] nyertesei.*

A Sajtótájékoztató Miniszterközi Bizottság törlése.

Ismétlem, árván állunk, elszigetelten a többi nemzetek között és mégsem esem kétségbe, mert anélkül, hogy próféta lennék, nyíltan megmondom, hogy *Franciaországban rövid időn belül olyan gazdasági bukás várható, amely könnyen magával ránthatja Angolországot is.* Az Egyesült-Államok politikusai bizonyára jól tudják, hogy miért kezdtek meg már most a csöndes visszavonulást az európai ügyektől

Jegyezzék meg honfitársaink, hogy *Franciaország lakossága az utóbbi esztendőben 8—9 millióval csökkent* a háborúban elesettek, a születésekben beállott hiány és nem utolsósorban a spanyol nátha pusztításai folytán. Ma Franciaországnak, Elzász-Lotharingiát is beleértve, sincs több, mint 32-33 millió lakosa. Államadóssága pedig több mint *200 milliárdra* emelkedett. Az utolsó negyedévi kereskedelmi mérleg *12 milliárd* bevittel szemben *2 milliárd kivitelt* tüntet föl, ami egy évre *40 milliárd* újabb adósságnak felel meg. Azt sem tudja mindenki, hogy Franciaországban fizikai munkás (ipari, gyári, mezőgazdasági munkás) jóformán alig van, külföldi munkásokkal pedig nem lehet a

hiányt pótolni. Hozzájárul ehhez, hogy *a mai francia produktív munkát végezni nem bír és nem is akar.*

Nem bizonyos ezek után, hogy az angol nemzet, amely elvégre szinten jelentékeny veszteségeket szenvedett, képes lesz-e ezt a küszöbön álló óriási bukást megakadályozni, vagy legalább hosszú ideig feltartóztatni. Avagy talán azt hiszik, hogy a «kelet franciái» (a románok) tartogatnak valami csodaszert nyugati testvéreik megmentésére?

A tények majd meg fogják mindent mutatni. Én most csak azt mondom honfitársaimnak: ne panaszkodjunk, ne essünk kétségbe, hanem *dolgozzunk, szervezkedjünk, tegyünk félre mindenféle pártviszályt, fogadjunk tárt karokkal táborunkba mindenkit, aki velünk érez s a magyar állameszme híve,* — ha így cselekszünk, akkor nem sokáig kell várni s meg fogjuk érní, hogy *Magyarország hatalmasabb lesz, mint valaha.*